

Вісник

Верховного Суду України

**Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих
за результатами розгляду заяв
про перегляд судових рішень
за I півріччя 2015 р.**

**Висновки Верховного Суду України
у цивільних справах
за II півріччя 2015 р.**

**Визнання активів необґрунтованими:
український експеримент**

5(189)'2016

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беяневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник відділу забезпечення видавничої діяльності управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіресва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

1 Яскравий приклад патріотизму, сили й мужності *A striking example of patriotism, strength and courage*

2 Хронологія подій *Timeline*

3 Висновки Верховного Суду України *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

3 Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за I півріччя 2015 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decisions in the first half of 2015

17 Висновки Верховного Суду України у цивільних справах за II півріччя 2015 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine in civil cases in the second half of 2015

42 Точка зору *Opinion*

42 Кравчук В.М. Визнання активів необґрунтованими: український експеримент

Kravchuk V.M. Recognition of assets unfounded: Ukrainian experiment

ЯСКРАВИЙ ПРИКЛАД ПАТРІОТИЗМУ, СИЛИ Й МУЖНОСТІ

Шановні ветерани,
співвітчизники!

Сердечно вітаю вас
із Днем Перемоги!

Радість і скорбота переплелися
в цьому світлому святі,
яке навіки залишиться в пам'яті
нащадків яскравим прикладом
патріотизму, сили й мужності
в боротьбі за мир, свободу
та незалежність.

Здобута дорогою ціною перемога
переконує, що цивілізований
розвиток людства й кожної країни
можливий лише за умови миру
та рівноправних партнерських
відносин у світовому співтоваристві.

Тож бажаю всім мирного неба,
злагоди, міцного здоров'я, добра
та любові. Хай роки несуть тільки
радість, а рідна земля додає
сил і наснаги.

Вічна пам'ять
і вічна слава героям!

З повагою

Голова
Верховного Суду України
Я.М. Романюк

1939
1945

**НІКОЛИ
ЗНОВУ**

25

КВІТНЯ

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** і судді-спікери Верховного Суду України **Анатолій Ємець**, **Галина Канигіна**, **Олександр Прокопенко** та **Василь Гуменюк** на черговому брифінгу поінформували представників засобів масової інформації про підсумки засідання Пленуму Верховного Суду України, яке відбулося 18 квітня 2016 р., зокрема про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням у рамках розгляду справи № 21-6090а15 за позовом Мосійчука І.В. до Верховної Ради України; про строки давності притягнення до відповідальності суддів, які виносили рішення у справах активістів Майдану, та про інші рішення Верховного Суду України у справах, що розглядалися упродовж березня — квітня 2016 р.

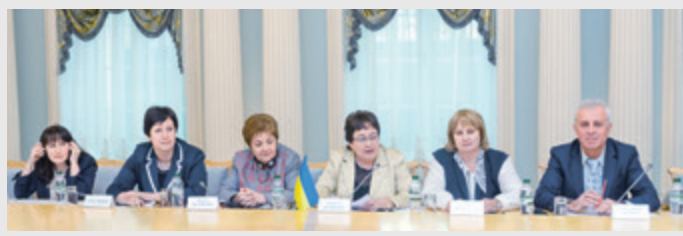
19

КВІТНЯ

У Верховному Суді України відбулася зустріч із представниками канадського проекту підтримки судової реформи. Найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції представляли заступник Голови Верховного Суду України **Марина Кліменко**, судді **Анатолій Ємець**, **Олена Кузьменко**, **Людмила Охрімчук** та працівники апарату суду.

Проект репрезентували виконавчий директор Національного суддівського інституту Канади **Адель Кент**, головний суддя провінції Ньюфаундленд і Лабрадор **Дерек Грін**, головний суддя провінції Нова Шотландія **Майкл МкДональд**, директор із юридичних та освітніх питань Групи міжнародного співробітництва Національного суддівського інституту Канади (далі — Група міжнародного співробітництва) **Дональд Чіассон**. У заході також взяли участь старший директор Групи міжнародного співробітництва **Джордж Томсон**, директор цієї Групи **Бренда Каппер**, керівник проектів Групи міжнародного співробітництва **Ігор Осика**, помічник керівника **Олександр Шваюн**, старший координатор проекту **Наталія Городецька**.

Учасники зустрічі окреслили напрями подальшої співпраці та висловили переконання у важливості спільної роботи упродовж наступних чотирьох років для досягнення ефективних результатів.

21-25

КВІТНЯ

З метою поглиблення знань у сфері захисту прав людини Верховний Суд України на своєму офіційному веб-сайті (у розділі «Міжнародні стандарти у сфері судочинства») розмістив розроблений у 2012 р. посібник Ради Європи про захист права на справедливий суд у рамках Конвенції з прав людини і основоположних свобод, а також огляд прецедентного права Європейського суду з прав людини (січень — червень 2015 р.) та підготовлений Відділом з проведення розслідувань Європейського суду з прав людини звіт «Національна безпека та практика Європейського суду з прав людини».

27

КВІТНЯ

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України ухвалила постанови у справах № 6-302цс16, предметом якої був спір про стягнення процентів за банківським вкладом за період прострочення повернення вкладу, та № 6-216цс16, предметом якої був спір про відшкодування шкоди. У цих справах Верховний Суд України зробив відповідні правові висновки.

На спільному засіданні судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України ухвалено постанову у справі № 6-103цс16, предметом якої був спір про визнання прилюдних торгів недійсними, визнання недійсними і скасування протоколу проведення прилюдних торгів та акта державного виконавця про реалізацію арештованого майна.

Верховний Суд України у правовому висновку зазначив умови, за яких норми Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» дозволяють державному виконавцю передавати на реалізацію предмет іпотеки в ході примусового виконання рішень судів про стягнення на користь іпотекодержателя заборгованості, яка впливає із забезпечених іпотекою зобов'язань.

19

ТРАВНЯ

Підтримуючи патріотичний дух, любов і повагу до національних традицій, судді Верховного Суду України та працівники апарату приєдналися до проведення традиційної акції «День вишиванки» (фото внизу).

20

ТРАВНЯ

Судді Верховного Суду України **Олександр Потильчак** і **Валентина Сімоненко** (голова Ради суддів України) взяли участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи». Цей приурочений ювілею господарських (арбітражних) судів України захід відбувся у Харкові.

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за I півріччя 2015 р. *

240.080.030 Обчислення і призначення пенсій. Перерахунок пенсій

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 50¹ Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру» (далі — Закон № 1789-ХІІ) щодо особливостей призначення пенсій прокурорам і слідчим, які мають одночасно право на різні державні пенсії.

Пенсійне забезпечення прокурорів і слідчих прокуратури регулюється Законом № 1789-ХІІ.

Важливою умовою для призначення пенсії за вислугу років є певний стаж роботи за спеціальністю.

Відповідно до ч. 1 ст. 50¹ Закону № 1789-ХІІ прокурори і слідчі зі стажем роботи не менше 20 років, у тому числі зі стажем роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років, мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку.

Згідно з ч. 5 вищевказаної статті до 20-річного стажу роботи, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується час роботи на прокурорських посадах, перелічених у ст. 56 цього Закону, в тому числі у військовій прокуратурі, стажистами в органах прокуратури, слідчими, суддями, на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, офіцерських посадах Служби безпеки України, посадах державних службовців, які займають особи з вищою юридичною освітою, в науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким присвоєно класні чини, на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, що мають класні чини, були направлені туди, а потім повернулися в прокуратуру, строкова військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах, частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

Тобто ст. 50¹ спеціального Закону № 1789-ХІІ не передбачено зарахування часу військової служби на офіцерських посадах у Збройних Силах України до 20-річного стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за вислугу років за вказаною статтею.

Разом з тим відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу»¹ (далі — Закон № 2232-ХІІ), а також ч. 1 ст. 8 Закону України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Відповідно до п. «в» ч. 3 ст. 56 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» час проходження Особою 1 військової служби з 25 червня 1985 р. до 21 жовтня 1997 р. зараховується до загального трудового стажу, однак зазначений період не може бути зарахований до 20-річного стажу роботи, що дає право на пенсію за вислугу років, передбачене ст. 50¹ Закону № 1789-ХІІ для прокурорів і слідчих.

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 1. — С. 15—28; № 2. — С. 17—27; № 3. — С. 12—24; № 4. — С. 23—33.

¹ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

Згідно з ч. 10 ст. 50¹ Закону № 1789-XII прокурорам і слідчим, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їхнім вибором, у тому числі на умовах, передбачених ст. 37 Закону України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII «Про державну службу». Військові прокурори і слідчі військових про-

куратур при звільненні з військової служби мають право на одержання пенсії відповідно до цієї статті або на одержання пенсії, встановленої законом для військовослужбовців (*постанови Верховного Суду України від 20 січня 2015 р. у справі № 21-555a14; від 14 квітня 2015 р. у справі № 21-114a15*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 36 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1058-IV) щодо права/відсутності права на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника особам, які проживали однією сім'єю без шлюбу.

Пенсійні правовідносини є одним із видів суспільних відносин і особливою формою здійснення права на пенсію. Пенсійні правовідносини розглядаються як особлива форма соціальної взаємодії, що об'єктивно виникає в суспільстві відповідно до закону, учасники якої мають взаємні кореспондуючі права та обов'язки і реалізують їх з метою задоволення своїх потреб та інтересів в особливому порядку, який не заборонений державою чи гарантований і охороняється нею особою певних органів.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 85 у поєднанні із п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, заходи регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства.

Базовим (рамковим) нормативно-правовим актом, який визначає принципи, засади і механізм функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсії, є Закон № 1058-IV.

Відповідно до ст. 5 цього Закону він регулює відносини, що виникають між суб'єктами системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Дія інших нормативно-правових актів може поширюватися на ці відносини лише у випадках, передбачених цим Законом, або в частині, що не суперечить цьому Закону.

Згідно з ч. 2 ст. 5 Закону № 1058-IV виключно цим Законом визначаються, зокрема, коло осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; види пенсійних виплат; умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат; порядок здійснення пенсійних виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням.

Відповідно до ч. 3 ст. 4 Закону № 1058-IV види пенсійного забезпечення, пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат, умови, норми та порядок пенсійного забезпечення визначаються виключно законами про пенсійне забезпечення.

За п. 16 розд. XV «Прикінцеві положення» зазначеного Закону до приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

Згідно з положеннями абз. 22 ст. 1 Закону № 1058-IV як пенсії розуміють щомісячні регулярні пенсійні грошові виплати, які отримують фізичні особи (або члени сім'ї) від держави та спеціальних фондів після досягнення пенсійного віку, в разі інвалідності чи втрати годувальника.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 9 цього Закону одним із видів пенсійних виплат є пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Статтею 36 Закону № 1058-IV встановлено, що пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у ч. 2 ст. 32 цього Закону, — незалежно від тривалості страхового стажу.

Згідно з ч. 2 цієї статті непрацездатними членами сім'ї вважаються, зокрема: 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону; 2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років <...>;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

У цій статті визначені умови, за яких членам сім'ї, зазначеним у її другій частині, призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника, а також закріплено право та умови отримання цієї виплати усиновленими дітьми, пасинками та падчерками, неповнолітніми дітьми, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, в разі їх усиовлення.

Зі змісту цих норм убачається, що перелік непрацездатних членів сім'ї, яким може бути призначена пенсія у зв'язку з втратою годувальника, є поосібним і вичерпним. Вони не містять правил (велінь), згідно з якими до непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника можна відносити осіб за іншими критеріями (ознаками) визначення поняття сім'ї, як-от спільне проживання і ведення господарства, спільний побут, набуття характерних взаємних прав та обов'язків.

Вжиті в Законі № 1058-IV поняття «чоловік» та «дружина» позначають одного з подружжя. За ч. 1 ст. 21 СК України подружжя утворюється тільки на підставі шлюбу — добровільного сімейного союзу жінки та чоловіка, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Згідно зі ст. 36 СК України саме шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Відповідно до ч. 2 ст. 21 СК України проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

У повсякденному житті може скластися правова ситуація, коли жінка та чоловік проживають разом, ведуть спільне господарство, разом виховують дітей, ведуть спільний побут, набувають певних взаємних прав та обов'язків, притаманних сім'ї. Але при цьому вони не перебувають у шлюбі. В окремих сферах правовідносин (житлових, цивільно-майнових, сімейних, трудових та інших) такі відносини можуть підпадати під поняття сім'ї, а її учасники визнаватися членами сім'ї, яким з огляду на об'єктивну відмінність їх змісту у відповідних галузях законодавства надаються або не надаються (обмежуються) відповідні права та обов'язки.

Зовні такі відносини подібні до шлюбних. Однак попри цю схожість, вони не уподібнюються (не ототожнюються) з ними, і жінка та чоловік, які утворили сімейну пару, не одружуючись, та за певних унормованих правовідносин можуть вважатися членами сім'ї, що не є рівнозначним поняттям «чоловік» та «дружина», позаяк саме цими термінами закон персоніфікує кожного з подружжя як суб'єкта правовідносин між собою.

У законодавстві про пенсійне забезпечення ясно й однозначно визначено, що право на призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, з-поміж інших категорій осіб, мають одне з подружжя — чоловік чи дружина, до яких жінка чи чоловік, які разом проживають однією сім'єю без шлюбу, не належать.

У справі, що переглядається, суди встановили, що Особа 1 упродовж більше восьми років проживала разом з Особою 2 однією сім'єю без реєстрації шлюбу й перебувала на її утриманні. Ці факти за рішенням суду в порядку, передбаченому п. 2 ч. 1 ст. 256 ЦПК України, були визнані такими, що мають юридичне значення для вирішення питання про призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Нормативний підхід до розуміння зазначених положень закону в контексті зазначених обставин справи дає підстави дійти такого правового висновку.

У розумінні п. 1 ч. 2 ст. 36 Закону № 1058-IV право на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника мають чоловік або дружина, які перебували в зареєстрованому шлюбі. Жінка та чоловік, які на час смерті померлого годувальника проживали однією сім'єю без шлюбу та/або утримували один одного, не є подружжям, і після смерті того з них, хто за життя утримував другого, той, хто залишився жити, не набуває права на призначення йому пенсійних виплат у зв'язку із втратою годувальника.

Встановлення в судовому порядку факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу і визнання за її учасниками статусу члена сім'ї не легітимізує і не може легітимізувати (узаконити) правове становище сімейної пари, яка не уклала шлюбу, як подружньої, оскільки за законом подружжя утворюється не від тривалості чи стійкості взаємин, а після реєстрації шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану (*постанова Верховного Суду України від 10 березня 2015 р. у справі № 21-615a14*).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 43 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі — Закон № 2262-ХІІ) щодо віднесення до складу грошового забезпечення військовослужбовців, з розміру якого обчислюється пенсія грошової допомоги на оздоровлення, матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, індексації та одноразової грошової допомоги при звільненні, з яких сплачено страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

У справі, що розглядається, суди встановили, що Особа 1 є пенсіонером Збройних Сил України, перебуває на обліку в ГУ ПФУ та з 27 серпня 2010 р. їй призначена пенсія за вислугу років на підставі Закону № 2262-ХІІ.

Відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону № 2262-ХІІ (у редакції, чинній на час призначення пенсії позивачу) пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей обчислюються з розміру грошового забезпечення, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством, та у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Частиною 3 цієї ж статті Закону (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) передбачено, що пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей обчислюються з розміру грошового забезпечення, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до п. 7 постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової

служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» пенсії обчислюються з таких видів грошового забезпечення: відповідних окладів за посадою, військовим (спеціальним) званням (для осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту щомісячної надбавки за спеціальне звання) та відсоткової надбавки за вислугу років у розмірах, установлених за останньою штатною посадою, займаною перед звільненням; щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення, крім щомісячних надбавок (доплат), установлених особам, які мають право на пенсію за вислугу років згідно із законодавством і залишені за їх згодою та в інтересах справи на службі) та премії. Розмір щомісячних додаткових видів грошового забезпечення та премії визначається за 24 останні календарні місяці служби підряд перед звільненням.

Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей визначені Законом України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі — Закон № 2011-ХІІ).

Військовослужбовцям у зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації.

Частиною 1 ст. 9 Закону № 2011-ХІІ встановлено, що держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

Частиною 2 цієї статті визначено, що до складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення.

Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця.

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2007 р. № 1294 «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу» (далі — постанова № 1294) упорядковано структуру та умови грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та затверджено схеми посадових окладів і додаткових видів грошового забезпечення за категоріями військовослужбовців (п. 3 цієї постанови).

Згідно зі схемою додаткових видів грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України (щомісячних та одноразових, додаток № 25 до постанови № 1294) до одноразових віднесені такі види грошового забезпечення: винагорода, призначення та виплата якої пов'язана з обсягом та складнощами роботи, що виконується під час проходження військової служби; матеріальна допомога на початкове обзаведення (вид матеріального забезпечення військовослужбовців, передбачений ст. 9¹ Закону № 2011-ХІІ), а також одноразова матеріальна допомога військовослужбовцям строкової військової служби.

Законом № 2011-ХІІ також гарантовано право військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на щорічну основну відпустку із збереженням грошового, матеріального забезпечення та наданням допомоги на оздоровлення у розмірі місячного грошового забезпечення (ч. 1 ст. 10¹ цього Закону).

Умови, розмір і порядок виплати військовослужбовцям зазначеної допомоги визначені постановою № 1294 та Інструкцією про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженою наказом Міністра оборони України від 11 червня 2008 р. № 260 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 14 липня 2008 р. за № 638/15329; далі — Інструкція). Так, розмір грошової допомоги на оздоровлення визначається виходячи з посадового окладу, окладу за військовим званням та щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (крім винагород та морського грошового забезпечення), на які військовослужбовець має право за займаною ним штатною посадою на день вибуття в що-

річну основну відпустку (підпункт 3 п. 5 постанови № 1294, підпункт 30.4 п. 30 розд. ХХХ Інструкції).

Наведеними нормативними актами також регламентовано умови та порядок виплати військовослужбовцям матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань.

Розмір матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань установлюється за рішенням Міністра оборони України виходячи з наявного фонду грошового забезпечення, передбаченого в кошторисі Міністерства оборони України (підпункт 3 п. 5 постанови № 1294, підпункти 33.1, 33.3 п. 33 розд. ХХХІІІ Інструкції).

Одноразова грошова допомога при звільненні передбачена ст. 15 Закону № 2011-ХІІ.

Отже, зазначені допомоги є одноразовими додатковими видами грошового забезпечення, які відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону № 2011-ХІІ відносяться до складу грошового забезпечення військовослужбовців.

Правові, економічні та організаційні основи підтримання купівельної спроможності населення України в умовах зростання цін з метою дотримання встановлених Конституцією України гарантій щодо забезпечення достатнього життєвого рівня населення України визначає Закон України від 3 липня 1991 р. № 1282-ХІІ «Про індексацію грошових доходів населення», згідно зі ст. 1 якого індексація грошових доходів населення — це встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг.

Тобто індексація є частиною державної системи соціального захисту громадян, спрямованою на підтримання їх купівельної спроможності.

Аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави вважати, що грошова допомога на оздоровлення, матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань, індексація та одноразова грошова допомога при звільненні, з яких сплачено страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, відносяться до складу грошового забезпечення військовослужбовців, з розміру якого обчислюється пенсія (постанова Верховного Суду України від 10 березня 2015 р. у справі № 21-70a15).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 3 ст. 63 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2262-ХІІ) у зв'язку з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 р. № 355 «Про збільшення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі — постанова № 355) щодо перерахунку пенсій військовослужбовцям.

Відповідно до ч. 3 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ усі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку у зв'язку зі зміною розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, або у зв'язку із введенням для зазначених категорій осіб нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством. Перерахунок пенсій здійснюється на момент виникнення права на перерахунок пенсій і провадиться у строки, передбачені ч. 2 ст. 51 цього Закону.

Як убачається з наведеної норми права, підставою для проведення перерахунку пенсії є фактична зміна хоча б одного з видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, проведена на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, наділеного правом встановлювати чи змінювати види грошового забезпечення військовослужбовців.

За правилами п. 1 Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 р. № 45, перерахунок раніше призначених згідно із Законом № 2262-ХІІ пенсій проводиться в разі прийняття рішення Кабінетом Міністрів України про зміну розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення для відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим За-

коном, або у зв'язку із введенням для них нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, установлених законодавством.

Постановою № 355 установлено з 1 липня 2012 р. підвищення до пенсій, призначених до зазначеної дати відповідно до Закону № 2262-ХІІ, у розмірі 11 % пенсій, обчислених відповідно до статей 13, 21 і 36 Закону № 2262-ХІІ, збільшивши його з 1 вересня 2012 р. до 23 % та з 1 січня 2013 р. до 35 %.

Проаналізувавши зміст постанови № 355, касаційний суд дійшов правильного висновку, що зазначеною постановою Кабінет Міністрів України не приймав рішень щодо зміни розмірів хоча б одного з видів грошового забезпечення для відповідних категорій військовослужбовців, які мають право на пенсію за Законом № 2262-ХІІ, або у зв'язку із введенням для зазначених категорій осіб нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством. Також обґрунтованим є висновок суду касаційної інстанції про те, що довідка фінансово-економічного управління Служби безпеки України від 18 травня 2012 р. не може бути підставою для перерахунку пенсії, оскільки враховує граничні розміри надбавок, а не фактичну зміну хоча б одного з видів грошового забезпечення військовослужбовця на підставі належного рішення суб'єкта владних повноважень (постанова Верховного Суду України від 17 березня 2015 р. у справі № 21-641a14).

5. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 40 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV) та п. 17 Порядку надання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2005 р. за № 1566/11846; далі — Порядок) щодо документів, які можуть підтверджувати факт нарахування заробітної плати.

Відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону № 1058-IV для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 р. За бажанням пенсіонера та за

умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 р. або в разі, якщо страховий стаж починаючи з 1 липня 2000 р. становить менше 60 місяців,

для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 1 липня 2000 р. незалежно від перерв.

Питання щодо подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону № 1058-IV врегульовано Порядком. За змістом підпункту «в» п. 7 Порядку заробітна плата для призначення пенсії за період роботи до 1 липня 2000 р. підтверджується довідкою підприємства, установи, організації (форма і зміст довідки визначено в додатку 1 Порядку).

Така довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особових рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював помер-

лий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства, установи, організації ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату видаються правонаступником цих підприємств, установ чи організацій або архівними установами (п. 17 Порядку).

Проаналізувавши наведені норми матеріального права, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що обов'язковою умовою для обчислення пенсії з урахуванням заробітної плати за період роботи до 1 липня 2000 р. є підтвердження нарахування такої заробітної плати первинними документами. Іншого чинним законодавством не передбачено (*постанова Верховного Суду України від 17 березня 2015 р. у справі № 21-11a15*).

6. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV) щодо показника середньої заробітної плати при переведенні на інший вид пенсії.

Статтею 1 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі — Закон № 2262-XII) встановлено, що особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, при наявності встановленої цим Законом вислуги на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ і в державній пожежній охороні, службі в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, в органах і підрозділах цивільного захисту, податкової міліції, Державної кримінально-виконавчої служби України мають право на довічну пенсію за вислугу років.

Військовослужбовці, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, які стали інвалідами за умов, передбачених цим Законом, набувають право на пенсію по інвалідності.

Члени сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника.

Відповідно до ст. 1¹ Закону № 2262-XII законодавство про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, ба-

зується на Конституції України і складається з цього Закону, Закону № 1058-IV та інших нормативно-правових актів України, прийнятих відповідно до цих законів.

Згідно зі ст. 7 Закону № 2262-XII військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей, які одночасно мають право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором.

У ч. 1 ст. 9 Закону № 1058-IV передбачено, що за рахунок коштів Пенсійним фондом України (далі — ПФУ) в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: пенсія за віком; пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Частиною 3 ст. 45 цього Закону встановлено, що переведення з одного виду пенсії на інший здійснюється з дня подання заяви на підставі документів про страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час переведення з одного виду пенсії на інший в пенсійній справі, а також додаткових документів, одержаних органами ПФУ.

При переведенні з одного виду пенсії на інший за бажанням особи може враховуватися заробітна плата (дохід) за періоди страхового стажу, зазначені в ч. 1 ст. 40 Закону № 1058-IV, із застосуванням показника середньої заробітної плати

(доходу), який враховувався під час призначення (попереднього перерахунку) попереднього виду пенсії.

Якщо особа після призначення пенсії по інвалідності продовжувала працювати та набула не менш як 24 місяці страхового стажу після призначення (попереднього перерахунку) пенсії незалежно від перерв у роботі, при переведенні вперше з пенсії по інвалідності на пенсію за віком застосовується середня заробітна плата (дохід), визначена ч. 2 ст. 40 цього Закону для призначення пенсії.

Аналіз наведених норм свідчить про те, що ч. 3 ст. 45 Закону № 1058-IV регламентовано порядок переведення з одного виду пенсії, призначеного саме за цим Законом, на інший. Отже, показник середньої заробітної плати при переведенні на інший вид пенсії має бути незмінним, тобто таким, яким він був на час призначення пенсії, передбаченої Законом № 1058-IV,

однак у випадку із заявою Особи 1 мало місце призначення іншої пенсії за іншим законом.

Так, Особі 1 було призначено пенсію відповідно до Закону № 2262-XII, котрий передбачає інші підстави та порядок призначення пенсії, а за призначенням пенсії відповідно до Закону № 1058-IV вона звернулася вперше. Крім того, після звільнення з органів внутрішніх справ позивач продовжував працювати та сплачував у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

За таких обставин Вищий адміністративний суд України безпідставно погодився з висновком суду апеляційної інстанції про застосування у цій справі ч. 3 ст. 45 Закону № 1058-IV (постанова Верховного Суду України від 31 березня 2015 р. у справі № 21-612а14).

7. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 3 ст. 43 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі — Закон № 2262-XII) у редакції Закону України від 4 квітня 2006 р. № 3591-IV «Про внесення змін до деяких законів України з питань пенсійного забезпечення та соціального захисту військовослужбовців» (далі — Закон № 3591-IV), положень п. 4 Прикінцевих положень Закону України від 23 грудня 2010 р. № 2857-VI «Про Державний бюджет України на 2011 рік» (далі — Закон № 2857-VI) у редакції Закону України від 14 червня 2011 р. № 3491-VI «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» (далі — Закон № 3491-VI), постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2011 р. № 745 «Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету» (чинної з 23 липня 2011 р. по 1 січня 2012 р.; далі — постанова № 745) і постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — постанова № 393) щодо дії у часі положень зазначених нормативно-правових актів у частині виплати пенсії.

Відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону № 2262-XII у редакції Закону № 3591-IV пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їх сімей обчислюються з розміру грошового забезпечення за останньою штатною посадою перед звільненням, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством.

Пунктом 7 Закону № 3491-VI доповнено Прикінцеві положення Закону № 2857-VI п. 4 такого змісту: «Установити, що у 2011 році норми і положення статей 39, 50, 51, 52, 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», статті 6 Закону України «Про соціальний захист дітей війни», статей 14, 22, 37 та частини третьої статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України виходячи з наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік».

На виконання п. 7 Закону № 3491-VI Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 745, згідно з п. 5 якої, зокрема, особам, які мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону № 2262-XII, мінімальний розмір пенсії, що призначається відповідно до зазначеного Закону, у тому числі за вислугу років, встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму, визначеного законом для осіб, які втратили працездатність.

Водночас редакція цього нормативно-правового акта щодо інших категорій соціально незахищених осіб, зокрема чорнобильців, дітей війни, встановлювала обов'язок виплачувати раніше нараховані пенсії у зменшених розмірах.

Аналіз наведених норм матеріального права дає підстави вважати, що касаційний суд помилково застосував до спірних правовідносин Закон № 3491-VI, що набрав чинності 19 червня 2011 р., та постанову № 745, яка набрала чинності 23 липня 2011 р.

За загальною визначеною принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України.

Враховуючи вищезазначене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що положення Закону № 3491-VI та абз. 1 п. 5 постанови № 745 могли поширювати свою дію виключно на ті події, факти, які виникли після набрання чинності зазначеними нормативно-правовими актами, а отже, стосуються тих осіб, у яких право на призначення пенсії з'явилося після набрання згаданими актами чинності.

Враховуючи викладене, висновок касаційного суду у справі, що розглядається, не ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права, оскільки пенсійне забезпечення позивача мало здійснюватися відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону № 2262-XII у редакції Закону № 3591-IV виходячи з розміру грошового забезпечення за останньою штатною посадою перед звільненням, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством (*постанова Верховного Суду України від 31 березня 2015 р. у справі № 21-55a15*).

8. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 15 ст. 106 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV) щодо стягнення заборгованості (недоїмки), яка виникла через несвоєчасне нарахування та/або сплату різниці між сумою пенсії, призначеної науковим (науково-педагогічним) працівникам державних небюджетних підприємств за Законом України від 13 грудня 1991 р. № 1977-XII «Про наукову і науково-технічну діяльність» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1977-XII) та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів.

Частиною 1 ст. 99 КАС України передбачено, що адміністративний позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами.

У справі, яка розглядається, суди дійшли висновку, що строк подання позову про стягнення з Товариства заборгованості з відшкодування різниці фактичних витрат на виплату пенсії, призначеної відповідно до Закону № 1977-XII, і сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, за період із січня по серпень 2013 р. збіг, оскільки позов був поданий у квітні 2014 р., а отже, управління Пенсійного фонду України (далі — ПФУ) подало його після спливу шестимісячного строку звернення до адміністративного суду, тоді як наведені по-

зивачем обставини пропуску цього строку суд поважними не визнав.

Відповідно до ч. 9 ст. 24 Закону № 1977-XII різниця між сумою пенсії, призначеної за цим Законом, та сумою пенсії, обчисленої відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, фінансується: для наукових (науково-педагогічних) працівників державних бюджетних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів державного бюджету; для наукових (науково-педагогічних) працівників інших державних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих підприємств, установ, організацій та закладів, а також коштів державного

бюджету в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому за рахунок коштів державного бюджету науковим (науково-педагогічним) працівникам оплачується з розрахунку на одну особу 50 % різниці пенсії, призначеної за цим Законом; для наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів.

Пунктом 5 Порядку фінансування різниці між сумою пенсії, призначеної науковим (науково-педагогічним) працівникам державних небюджетних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку мають право зазначені особи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 372 (далі — Порядок), встановлено, що розмір витрат на фінансування різниці у розмірі пенсії за рахунок коштів державних небюджетних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації визначається у розрахунку на рік органами ПФУ до 20 січня поточного року та протягом 10 днів з дня призначення пенсії відповідно до Закону № 1977-XII, про що відповідному підприємству, установі, організації або закладу відразу надсилається повідомлення.

Зазначені підприємства, установи, організації та заклади самостійно визначають суму, що підлягає до сплати у розрахунку на місяць, та щомісячно до 25 числа перераховують органу ПФУ за своїм місцезнаходженням відповідні кошти <...>.

9. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV) щодо поновлення виплати раніше призначеної пенсії громадянам України, які виїхали на постійне місце проживання за кордон.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 49 Закону № 1058-IV виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду України (далі — ПФУ) або за рішенням суду припиняється на весь час проживання за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Згідно зі ст. 51 цього Закону у разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання

згідно з п. 8 Порядку у разі порушення строку сплати коштів, які спрямовуються на фінансування різниці у розмірі пенсії, органи ПФУ стягують відповідні суми у порядку, визначеному законодавством.

Пунктом 6 ч. 1 ст. 1 Закону України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) визначено, що недоїмка — це сума єдиного внеску, своєчасно не нарахована та/або не сплачена у строки, встановлені цим Законом, обчислена територіальними органами ПФУ у випадках, передбачених цим Законом.

Відповідно до ч. 15 ст. 106 Закону № 1058-IV строк давності щодо стягнення недоїмки, пені та штрафів не застосовується.

Таким чином, на підставі аналізу згаданих вище норм права колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що в разі звернення до суду із позовом про стягнення заборгованості (недоїмки), яка виникла через несвоєчасне нарахування та/або сплату різниці між сумою пенсії, призначеної науковим (науково-педагогічним) працівникам державних небюджетних підприємств за Законом № 1977-XII, та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, до відносин щодо стягнення такої заборгованості (недоїмки) застосовуються положення ч. 15 ст. 106 Закону № 1058-IV. Водночас строки звернення до суду із позовом про стягнення цієї заборгованості (недоїмки), передбачені ст. 99 КАС України, не застосовуються (*постанова Верховного Суду України від 7 квітня 2015 р. у справі № 21-113а15*).

за кордон пенсія, призначена в Україні, за заявою пенсіонера може бути виплачена йому за шість місяців наперед перед від'їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття з обліку за місцем постійного проживання. Під час перебування за кордоном пенсія виплачується в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Конституційний Суд України Рішенням від 7 жовтня 2009 р. № 25-рп/2009 (далі — Рішення № 25-рп/2009) п. 2 ч. 1 ст. 49, друге речення ст. 51 Закону № 1058-IV щодо припинення виплати пенсії на весь час проживання (перебування) пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). Зазначені положення Закону № 1058-IV втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

Як зазначено в Рішенні № 25-рп/2009, оспорюваними нормами Закону № 1058-IV держава всупереч конституційним гарантіям соціального захисту для всіх осіб право на соціальний захист поставила в залежність від факту укладення Україною з відповідною державою міжнародного договору з питань пенсійного забезпечення. Таким чином, держава всупереч конституційним гарантіям соціального захисту для всіх осіб, що мають право на отримання пенсії у старості, на законодавчому рівні позбавила цього права пенсіонерів у тих випадках, коли вони обрали постійним місцем проживання країну, з якою не укладено відповідного договору. Виходячи із правової, соціальної природи пенсій право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, — в Україні чи за її межами.

Крім того, як зазначив Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) у рішенні у справі «Пічкур проти України», яке набрало статусу остаточного 7 лютого 2014 р., у цій справі право на отримання пенсії як таке стало залежним від місця проживання заявника. Це призвело до ситуації, в якій заявник, пропрацювавши багато років у своїй країні та сплативши внески до системи пенсійного забезпечення, був зовсім позбавлений права на пенсію лише на тій підставі, що він більше не проживає на території України. Дійсно, заявник, який був економічно активним в Україні з 1956 до 1996 р., мав право на отримання пенсії після закінчення трудової діяльності та, як це передбачалося національним законодавством на час події, він знову отримував би свою пенсію після повернення

в Україну. Тому ЄСПЛ доходить висновку, що заявник перебував у відносно схожій ситуації із пенсіонерами, які проживали в Україні, щодо самого права на отримання пенсії (п. 51 цього рішення).

У п. 54 вказаного рішення ЄСПЛ зазначив, що наведених вище міркувань ЄСПЛ достатньо для висновку про те, що різниця в поводженні, на яку заявник скаржився, порушувала ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), згідно з якою користування правами та свободами, визнаними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою, у поєднанні зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якою передбачено право кожної фізичної або юридичної особи мирно володіти своїм майном та закріплено, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Враховуючи те, що рішення ЄСПЛ є джерелом права та обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції, суди при розгляді справ зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ, у тому числі й у рішенні у справі «Пічкур проти України», як джерело права відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

На підставі наведеного колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що з дня набрання чинності Рішенням № 25-рп/2009 щодо неконституційності положень п. 2 ч. 1 ст. 49, другого речення ст. 51 Закону № 1058-IV виникли підстави для поновлення конституційного права особи на виплату пенсії, виплата якої була зупинена на підставі положень зазначеного Закону. З цього часу орган ПФУ має відновити виплату пенсії громадянам України, які виїхали на постійне місце проживання за кордон (*постанови Верховного Суду України від 19 травня 2015 р. у справі № 21-168a15; від 12 травня 2015 р. у справі № 21-180a15*).

240.110.080 Пільги та компенсації особам, які зазнали політичних репресій

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 6 Закону України від 17 квітня 1991 р. № 962-ХІІ «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (далі — Закон № 962-ХІІ) щодо перерахунку пенсії з урахуванням пільгового обчислення стажу роботи під час перебування в засланні.

Реабілітованими особами згідно з ч. 1 ст. 1 Закону № 962-ХІІ вважаються особи, які з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі «двійками», «трійками», особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку, за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР від 25 грудня 1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», за винятком осіб, зазначених у ст. 2 цього Закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону № 962-ХІІ реабілітованим громадянам відповідно до ст. 1 цього Закону час тримання під вартою, відбування покарання в місцях позбавлення волі, заслання або перебування на примусовому лікуванні зараховується у потрібному розмірі в стаж роботи для призначення трудових пенсій. Аналогічне положення закріплене в ст. 58 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» (далі — Закон № 1788-ХІІ).

Згідно з п. 7 Постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. № 3812-ХІІ «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (далі — Постанова) направлення у заслання, вислання та спе-

ціальні поселення в адміністративному порядку (ст. 3) — це застосування репресій на підставі рішень місцевих органів влади, адміністративних органів, посадових осіб чи громадських організацій з політичних мотивів до сімей осіб, репресованих за обвинуваченням у контрреволюційних злочинах; до осіб, визнаних соціально небезпечними у політичному відношенні, противниками колективізації; до обвинувачених у зв'язках з так званими «ворогами народу», у приналежності до політичних партій тощо.

Особи, які були незаконно вислані чи заслані і згодом реабілітовані, поновлюються в усіх громадянських правах, але на них не поширюються пільги, передбачені ст. 6 цього Закону.

Аналіз вказаного пункту Постанови дає підстави вважати, що він стосується тлумачення ст. 3, а не ст. 1 Закону № 962-ХІІ.

Зважаючи на те, що суди попередніх інстанцій встановили, що Сихівський районний суд м. Львова рішенням від 16 травня 2011 р. визнав Особу 1 особою, яка необґрунтовано піддана покаранню позасудовим органом та реабілітована за ст. 1 Закону № 962-ХІІ, на неї не поширюються положення зазначеного пункту Постанови і вона має право на пільги, встановлені ч. 1 ст. 6 цього Закону (постанова Верховного Суду України від 30 червня 2015 р. у справі № 21-816а15).

**280.000.000 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ.
ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ****280.180.000 Користування надрами. Види користування**

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 9 Закону України від 27 листопада 2003 р. № 1344-ІV «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1344-ІV) та Переліку випадків надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами без проведення аукціонів, затвердженого наказом Державного комітету природних ресурсів України (далі — Держкомприродресурсів) від 25 жовтня 2004 р. № 199² (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 24 листопада 2004 р. за № 1495/10094; далі — Перелік, наказ № 199 відповідно) щодо повноважень Держкомприродресурсів надавати спеціальні дозволи на користування надрами без проведення аукціону у 2004 р.

Суди встановили, що 1 листопада 2004 р. Держкомприродресурсів видав Товариству-1

спеціальний дозвіл на користування надрами від 1 листопада 2004 р. № 2586 (далі — дозвіл № 2586), відповідно до якого Товариство-1 отримало право на користування надрами

² Наказ втратив чинність на підставі наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 5 квітня 2006 р. № 163.

Південно-Орільської площі з метою геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки з подальшим видобуванням нафти та газу (промислова розробка), строком на 20 років та уклав угоду № 2586 про умови користування нафтогазоносними надрами Південно-Орільської площі, яка є невід'ємним додатком до дозволу.

12 грудня 2007 р. Міністерство дозвіл № 2586 переоформило на Товариство-2.

Відповідно до ст. 13 Кодексу України про надра³ користувачами надр можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни.

За правилами ст. 19 цього Кодексу надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр.

Частинами 2 та 6 ст. 16 зазначеного Кодексу встановлено, що спеціальні дозволи (ліцензії) на користування надрами у межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр за погодженням з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, як правило, на конкурсних засадах в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Пунктом 3 ст. 80 Закону № 1344-IV було зупинено, зокрема, дію частин 2 та 6 ст. 16 Кодексу України про надра з метою покриття ризиків втрат бюджету, пов'язаних з проведенням податкової реформи, та досягнення реальної і збалансованості державного та місцевих бюджетів.

Абзацом 13 ст. 9 Закону № 1344-IV встановлено, що у 2004 р. продаж спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами здійснюється на аукціонах (крім випадків, визначених спеціально уповноваженим Кабінетом Міністрів України органом виконавчої влади), порядок проведення яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Розпорядженням від 15 жовтня 2004 р. № 745-р Кабінет Міністрів України уповноважив Держкомприродресурсів визначати випадки на-

дання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами без проведення аукціонів.

Перелік, затверджений наказом № 199, набрав чинності лише 17 грудня 2004 р.

Згідно з п. 1 Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів (ліцензій) на право користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 694⁴, у разі коли законодавчими актами передбачені інші випадки надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування ділянками надр, зазначені дозволи надаються відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1540 (далі — постанова № 1540).

За правилами п. 6 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою № 1540 (чинного на час виникнення спірних правовідносин; далі — Порядок), у разі коли геологічне вивчення надр починаючи з пошукового етапу проведено за рахунок надрокористувача, що має намір здійснювати їх промислово розробку, надра передаються йому в користування поза конкурсом.

З огляду на викладене колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що Держкомприродресурсів мав право надавати спеціальні дозволи на користування надрами без проведення аукціонів у випадках, визначених Переліком (з 17 грудня 2004 р.) та Порядком.

Ураховуючи наведене, висновок суду касаційної інстанції у справі, що розглядається, про наявність повноважень Держкомприродресурсів надавати спеціальні дозволи на користування надрами без проведення аукціону до набрання чинності Переліком ґрунтується на неправильному застосуванні норм матеріального права, а посилення суду на рішення Європейського суду з прав людини від 1 червня 2006 р. у справі «Федоренко проти України» та від 24 червня 2003 р. у справі «Stretch v. United Kingdom» стосовно правомірності дій суб'єкта владних повноважень та правомірності захисту прав відповідача з огляду на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, який застосував прецедентний правовий підхід, що «наявність порушень з боку органу публічної влади при укладанні договору щодо майна не може бути підставою для позбавлення цього майна особи, яка жодних порушень не вчинила», не можна вважати обґрунтованим, оскільки всупереч змісту зазначеного підходу суд не аналізував

³ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

⁴ Постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2005 р. № 828.

питання наявності таких порушень з боку Товариства-1.

Крім того, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України звертає увагу, що під час нового касаційного розгляду необхідно врахувати, що наданий Товариству-1 у 2004 р. спеціальний дозвіл на ко-

ристування надрами, про недійсність якого заявлено позов, 12 грудня 2007 р. був переоформлений на Товариство-2 за № 3209, що може свідчити про те, що справа розглянута за відсутності предмета адміністративного спору (*постанова Верховного Суду України від 21 квітня 2015 р. у справі № 21-49а15*).

80.200.000 Загальні питання охорони водних об'єктів і водних ресурсів

280.200.100 *Вирішення спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів*

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 23 Кодексу України про надра щодо випадків правомірного видобування підземних вод без отримання спеціального дозволу на користування надрами.

Відповідно до Водного кодексу України (далі — ВК України) підземні води належать до державного водного фонду України, а згідно з Кодексом України про надра вони є частиною надр (є корисними копалинами загальнодержавного значення відповідно до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827).

Стаття 2 ВК України містить посилання на гірничі відносини, які виникають під час користування водними об'єктами та регулюються відповідним законодавством України.

Тобто прісні підземні води — це природний ресурс із подвійним правовим режимом, а тому, використовуючи підземні води, слід керуватися і водним законодавством, і законодавством про надра.

Відповідно до положень статей 46, 48 ВК України водокористування може бути двох видів — загальне та спеціальне. Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів. Спеціальне водокористування здійснюється фізичними і юридичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб.

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу (п. 9 ч. 1 ст. 44, ст. 49 ВК України).

Статтями 16, 19, 21 Кодексу України про надра передбачено, що користування надрами, у тому числі видобування підземних прісних вод, здійснюється на підставі спеціального дозволу на користування надрами.

Отже, чинним законодавством передбачено обов'язок отримання господарюючими суб'єктами як дозволу на спеціальне водокористування, так і спеціального дозволу на користування ділянкою надр. При цьому спеціальний дозвіл на користування надрами дає право на видобування підземних вод, а дозвіл на спеціальне водокористування — право на їх використання.

Разом з тим Кодекс України про надра передбачає випадки, за яких господарюючі суб'єкти мають право видобувати підземні води без спеціального дозволу (ст. 21 цього Кодексу).

Статтею 23 зазначеного Кодексу закріплено право землевласників і землекористувачів у межах наданих їм земельних ділянок без спеціальних дозволів видобувати, зокрема, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 м³ на добу.

Однією з обов'язкових умов для звільнення суб'єкта господарювання від необхідності отримання дозволу на користування надрами є видобування води з метою її використання для власних господарсько-побутових потреб.

Водночас чинне законодавство не містить норм, які б тлумачили поняття «господарсько-побутові потреби».

Проте із системного аналізу приписів гл. 11 (спеціальне водокористування для задоволення

питних і господарсько-побутових потреб населення), гл. 13 (особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки) ВК України та приписів гл. 2 (надання надр у користування), гл. 4 (плата за користування надрами) Кодексу України про надра вбачається, що законодавець відносить господарсько-побутові потреби до потреб населення, натомість виробничі потреби підприємства охоплюються поняттями «водокористування для потреб галузей економіки» та «промислові потреби».

Суди встановили, що основним видом діяльності Товариства за Класифікацією видів економічної діяльності є виробництво цементу. Товариство здійснює підземний водозабір, у тому числі й для власних потреб зі свердловин.

Водозабір здійснюється на підставі дозволу на спеціальне водокористування № УКР-822-12/Льв, виданого Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища у Львівській області від 5 вересня 2012 р., терміном дії з 5 вересня 2012 р. до 5 вересня 2015 р.

Відповідно до цього дозволу водокористування дозволяється з підземних джерел на виробничі потреби в об'ємі 615,8 м³ на добу.

Отже, оскільки Товариство використовувало воду не тільки для власних господарсько-побутових потреб, а й для виробничих, то Вищий адміністративний суд України в постанові від 4 лютого 2015 р. дійшов правильного висновку, вказавши на обов'язковість наявності спеціального дозволу на користування надрами.

З огляду на викладене колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що видобувати підземні води без отримання спеціального дозволу на користування надрами — при використанні підземних вод за умови неперевикнення продуктивності забору води в обсязі 300 м³ на добу — мають право суб'єкти господарювання тільки для власних господарсько-побутових потреб, а для видобутку підземних вод для здійснення господарської діяльності потрібно отримати спеціальний дозвіл уповноваженого державою органу (постанова Верховного Суду України від 23 червня 2015 р. у справі № 21-431а15).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Висновки Верховного Суду України у цивільних справах за II півріччя 2015 р.*

Підрозділ 1.6. Спори, що виникають із договорів позики, кредитних договорів

1.6.1. Відповідно до ст. 256 ЦК України позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК України).

Статтею 258 ЦК України передбачена спеціальна позовна давність для окремих видів вимог.

Згідно із ч. 1 ст. 259 ЦК України позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі.

За ст. 207 ЦК України правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами).

Відповідно до ч. 4 ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Суди першої, апеляційної і касаційної інстанцій, погоджуючись із доводами позивача щодо застосування п'ятирічної позовної давності, не звернули увагу на те, що Умови надання споживчого кредиту фізичним особам, в яких встановлено збільшену позовну давність, не містять підпису позичальника, а

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 3. — С. 24—35; № 4. — С. 34—42.

тому ці Умови не можна вважати складовою частиною укладеного між сторонами договору та відповідною письмовою угодою сторін про збільшення позовної давності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-757цс15*).

1.6.2. Відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Згідно зі ст. 1046 ЦК України за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Відповідно до частин 1, 3 ст. 1049 ЦК України позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором. Позику вважається повернутою в момент зарахування грошової суми, що позичалася, на банківський рахунок позикодавця або реального повернення коштів позикодавцеві.

Згідно із ч. 1 ст. 1050 ЦК України якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до ст. 625 цього Кодексу. Якщо позичальник своєчасно не повернув речі, визначені родовими ознаками, він зобов'язаний сплатити неустойку відповідно до статей 549—552 цього Кодексу, яка нараховується від дня, коли речі мали бути повернуті, до дня їх фактичного повернення позикодавцеві, незалежно від сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 цього Кодексу.

У разі неповернення позичальником суми позики своєчасно його борг складатиме: суму позики з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення грошового зобов'язання; проценти за позику, якщо інше не встановлено договором або законом, нараховані відповідно до договору позики або

облікової ставки Національного банку України (далі — НБУ) за весь строк користування позиченими коштами; три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір не встановлено договором або законом (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-369цс15*).

1.6.3. За змістом ч. 1 ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги).

Заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора (ст. 515 ЦК України).

За ст. 1 Закону України від 20 грудня 2001 р. № 2908-III «Про кредитні спілки» кредитна спілка — це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених цим Законом.

Статтею 21 зазначеного Закону визначено види господарської діяльності кредитної спілки, а п. 11 ч. 1 цієї статті врегульовано, що провадження кредитною спілкою іншої діяльності, крім передбаченої цим Законом, не допускається.

Отже, кредитна спілка як кредитодавець з огляду на особливості правового статусу, визначеного законом, не має права відступати право вимоги за кредитним договором, оскільки такі повноваження законом не передбачено.

Ураховуючи, що спірні зобов'язання випливають з кредитного договору, укладеного кредитною спілкою з фізичною особою, надання кредитних коштів здійснено за рахунок об'єднання грошових внесків членів кредитної спілки, такі зобов'язання пов'язані з особою кредитора і в силу положень ст. 515 ЦК України заміна кредитора у таких зобов'язаннях не допускається, то немає правових підстав для задоволення позовних вимог про розірвання кредитного договору та стягнення заборгованості за кредитним договором, оскільки відступлення права вимоги не спричиняє правових наслідків (*постанова Судової палати у цивільних*

справах Верховного Суду України від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-667цс15).

1.6.4. Пред'явивши вимогу про повне дострокове погашення заборгованості за кредитом, сплати відсотків за користування кредитом та пені, кредитор відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України змінив строк виконання основного зобов'язання й був зобов'язаний пред'явити позов до поручителя протягом шести місяців, починаючи від цієї дати.

У разі зміни кредитором на підставі ч. 2 ст. 1050 ЦК України строку виконання основного зобов'язання, передбачений ч. 4 ст. 559 ЦК України шестимісячний строк підлягає обрахуванню від цієї дати (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 9 вересня 2015 р. у справі № 6-933цс15, від 23 вересня 2015 р. у справі № 6-352цс15, від 11 листопада 2015 р. у справі № 6-2056цс15, від 2 грудня 2015 р. у справі № 6-1707цс15*).

1.6.5. Відповідно до ст. 606 ЦК України зобов'язання припиняється поєднанням боржника і кредитора в одній особі.

Зазначена підстава припинення цивільно-правового зобов'язання відноситься до групи підстав, що не належать до правочинів і не залежать від волі сторін.

Статтю 606 зазначеного Кодексу суд застосовує до спірних правовідносин у разі, коли до сторони, яка є боржником, переходить зобов'язання іншої особи відповідно до будь-якої підстави, зазначеної в законі, та якщо при цьому один із суб'єктів правовідношення у зв'язку з обставинами, зазначеними в законі, зникає, а з двох самостійних суб'єктів залишається (утворюється) один, в якому поєднується боржник і кредитор.

Саме в такому разі підстава припинення цивільно-правового зобов'язання не залежатиме від волі сторін.

У випадку, коли боржник банку придбав право вимоги до банку за договором, відповідні два зобов'язання між банком і його боржником, який придбав згідно з договором право вимоги до банку, не можуть припинитись на підставі ст. 606 ЦК України, оскільки зазначена стаття до таких правовідносин не застосовується (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-43цс15*).

1.6.6. Статтею 1054 ЦК України передбачено, що за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець)

зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Відповідно до ст. 2 Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» кошти — це гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент; у статтях 47 та 49 цього Закону визначені операції банків із розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик як кредитні операції, незалежно від виду валюти, яка використовується. Ці кредитні операції здійснюються на підставі банківської ліцензії та письмового дозволу.

Законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 192 ЦК України).

Згідно зі ст. 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

Такий порядок встановлено Декретом Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», ст. 5 якого визначено, що операції з валютними цінностями здійснюються на підставі генеральних та індивідуальних ліцензій НБУ. Операції з валютними цінностями банки мають право здійснювати на підставі письмового дозволу (генеральна ліцензія) на здійснення операцій з валютними цінностями відповідно до п. 2¹ зазначеної норми.

Не суперечить чинному законодавству України стягнення заборгованості за кредит-

¹ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

ним договором в іноземній валюті, якщо саме вона надавалась за договором і позивач просить стягнути суму у валюті. Разом зі стягненням заборгованості в іноземній валюті суд має право стягнути й проценти за кредитним договором в іноземній валюті, оскільки такий процент є не фінансовою санкцією, а платою за користування грошима.

Вирішуючи спір про стягнення боргу за кредитним договором в іноземній валюті, суд повинен установити наявність в банку ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями, а встановивши вказані обставини, — стягнути грошову суму в іноземній валюті.

Відповідно до ст. 5 ЦК України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності.

Акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи.

Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

16 жовтня 2011 р. вступив у силу Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг», згідно з яким ч. 1 ст. 11 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-XII) було доповнено абзацом третім, відповідно до якого надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України забороняється.

У справі, яка була предметом перегляду, на час укладення сторонами кредитного договору Закон № 1023-XII не передбачав заборони на надання споживчих кредитів в іноземній валюті (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-190цс15*).

1.6.7. Відповідно до ст. 175 ЦПК України мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову.

У разі укладення сторонами мирової угоди суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

Закриваючи провадження у справі, суд за клопотанням сторін може постановити ухвалу про визнання мирової угоди.

Згідно із п. 2 ч. 2 ст. 17 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV) виконанню державною виконавчою службою підлягають ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом.

Вимоги до виконавчого документа встановлено у ст. 18 цього Закону.

Однією з підстав відмови державним виконавцем у відкритті виконавчого провадження є невідповідність виконавчого документа вимогам, передбаченим ст. 18 Закону № 606-XIV (п. 6 ч. 1 ст. 26 цього Закону).

Відповідно до п. 5 ст. 3 Закону № 606-XIV (у редакції від 21 квітня 1999 р.) передбачено, що мирові угоди, які затверджені судом, відносяться до рішень, що підлягають виконанню державною виконавчою службою.

Однак Законом України від 18 листопада 2003 р. № 1255 «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» положення п. 5 ст. 3 Закону № 606-XIV виключено.

На момент постановлення ухвали суду про визнання мирової угоди вона не належала до рішень, що підлягають виконанню державною виконавчою службою.

Системний аналіз зазначених норм дає підстави для висновку про те, що у разі невиконання однією зі сторін зобов'язань за умовами мирової угоди інша сторона угоди не позбавлена можливості звернутися до суду з позовом про спонукання до виконання мирової угоди. При цьому звернення заінтересованої особи до суду із зазначеним позовом без попереднього отримання постанови державного виконавця про відмову у відкритті виконавчого провадження не є підставою для відмови в задоволенні указанного позову (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 23 вересня 2015 р. у справі № 6-274цс15*).

1.6.8. Відповідно до ст. 516 ЦК України заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслід-

ків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторіві є належним виконанням.

У ч. 2 ст. 517 зазначеного Кодексу передбачено, що боржник має право не виконувати свого обов'язку новому кредиторіві до надання боржникові доказів переходу до нового кредитора прав у зобов'язанні.

За змістом наведених положень закону боржник, який не отримав повідомлення про передачу права вимоги іншій особі, не позбавляється обов'язку погашення заборгованості, а лише має право на погашення заборгованості первісному кредиторіві і таке виконання є належним.

Оскільки боржник не сплачував заборгованість за кредитним договором ні новому, ні старому кредиторіві, унаслідок чого в останнього утворилася заборгованість, суди дійшли обґрунтованого висновку про стягнення заборгованості на користь нового кредитора, оскільки неповідомлення боржника про зміну кредитора не звільняє його від обов'язку погашення кредиту взагалі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 вересня 2015 р. у справі № 6-979цс15*).

1.6.9. Згідно зі ст. 1046 ЦК України за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Відповідно до частин 1, 3 ст. 1049 зазначеного Кодексу позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором. Позика вважається повернутою в момент зарахування грошової суми, що позичалася, на банківський рахунок позикодавця або реального повернення коштів позикодавцеві.

Згідно з ч. 1 ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки НБУ.

Виходячи з системного аналізу статей 525, 526, 599, 611 ЦК України та змісту кредитного договору слід дійти висновку про те, що наявність судового рішення про задоволення вимог кредитора, яке не виконано боржником, не припиняє правовідносини сторін кредитного договору, не звільняє боржника та поручителя від відповідальності за невиконання грошового зобов'язання й не позбавляє права на отримання штрафних санкцій, передбачених умовами договору та ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 23 вересня 2015 р. у справі № 6-1206цс15*).

1.6.10. Статтею 253 ЦК України визначено, що перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

При цьому початок перебігу позовної давності пов'язується не стільки зі строком дії (припинення дії) договору, як з певними подіями (фактами), які свідчать про порушення прав особи (ст. 261 ЦК України).

За змістом цієї норми початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення у зацікавленої сторони права на позов, тобто можливості реалізувати своє право в примусовому порядку через суд.

З огляду на те, що умовами договору (графіком погашення кредиту) встановлено окремі самостійні зобов'язання, які деталізують обов'язок боржника повернути весь борг частинами та встановлюють самостійну відповідальність за невиконання цього обов'язку, то право кредитора вважається порушеним з моменту недотримання боржником строку погашення кожного чергового траншу, а тому й початок перебігу позовної давності за кожний черговий платіж починається з моменту порушення строку його погашення.

Оскільки за умовами договору погашення кредиту повинне здійснюватися позичальником частинами до 25 числа кожного місяця, то початок позовної давності для стягнення цих платежів необхідно обчислювати з моменту (місяця, дня) невиконання позичальником цього зобов'язання.

У разі неналежного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором, позовна давність за вимогами кредитора про повернення кредиту, погашення якого відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислювати-

ся з моменту настання строку погашення чергового платежу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. № 6-154цс15*).

1.6.11. У разі неналежного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором позовна давність за вимогами кредитора про повернення кредитних коштів та процентів за користування кредитом, повернення яких відповідно до умов договору визначене періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення чергового платежу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2015 р. № 6-1295цс15*).

1.6.12. Законом України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі — Закон № 4452-VI) установлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі — Фонд), порядок виплати відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, НБУ, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 цього Закону Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (у тому числі відчуження, передача в оренду, ліквідація), що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду.

Разом з тим відповідно до пунктів 2, 5 ч. 2 ст. 37 Закону № 4452-VI Фонд безпосередньо або уповноважена особа Фонду у разі делегування їй повноважень має право:

– укладати від імені банку будь-які договори (вчиняти правочини), необхідні для забезпечення операційної діяльності банку, здійснення ним банківських та інших господарських операцій, з урахуванням вимог, встановлених цим Законом;

– заявляти від імені банку позови майнового та немайнового характеру до суду, у тому числі позови про винесення рішення, відповідно до якого боржник банку має надати інформацію про свої активи.

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що уповноважена особа звернулася в інтересах банку до суду з вимогою про стягнення заборгованості за кредитним договором з позичальника та поручителів. Ці правовідносини виникли на підставі цивільно-правової угоди й уповноважена особа Фонду виступає в указаному спорі від імені сторони такого правочину, не здійснюючи при цьому владних повноважень.

Суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився й касаційний суд, на зазначені положення закону уваги не звернув та дійшов помилкового висновку про те, що спір належить до юрисдикції адміністративних судів (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2015 р. у справі № 6-1521цс15*).

1.6.13. Цивільно-правова відповідальність — це покладення на правопорушника оснований на законі невігідних правових наслідків, які полягають у позбавленні його певних прав або в заміні невиконання обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового.

Покладення на боржника нових додаткових обов'язків як заходу цивільно-правової відповідальності має місце, зокрема, у випадку стягнення неустойки (пені, штрафу).

Відповідно до ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК України). Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК України).

За положеннями ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Ураховуючи вищевикладене та відповідно до ст. 549 ЦК України штраф і пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності, а тому їх одночасне застосування за одне й те саме порушення — порушення строків виконання грошових зобов'язань за кредитним договором — свідчить про недотримання положень ст. 61 Конституції України щодо заборони подвійної цивільно-правової від-

повідальності за одне і те саме порушення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі № 6-2003цс15*).

1.6.14. Відповідно до ст. 256 ЦК України позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК України).

Статтею 258 ЦК України передбачена спеціальна позовна давність для окремих видів вимог.

Згідно із ч. 1 ст. 259 ЦК України позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі.

Згідно із частинами 1, 2 ст. 207 ЦК України правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами).

У справі, яка переглядалася, суд першої інстанції, встановивши, що Умови надання споживчого кредиту фізичним особам («Розстрочка») (Стандарт), п. 5.5 яких встановлено позовну давність тривалістю в п'ять років, не містять підпису відповідача, у заяві позичальника від 30 липня 2008 р. домовленості сторін щодо збільшення строку позовної давності немає, дійшов обґрунтованого висновку про відмову в задоволенні позовних вимог (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-1926цс15*).

1.6.15. У разі зміни договору, як зазначено в ч. 3 ст. 653 ЦК України, зобов'язання змінюється з моменту досягнення домовленості про зміну договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни.

Якщо сторони досягли домовленості згідно з положеннями статей 207, 640 ЦК України та уклали кредитний договір, в якому передбачили умови його виконання, то ці умови мають виконуватись і свідчать про те, що момент досягнення домовленості настав.

У справі, яка переглядалася, укладаючи кредитний договір, сторони домовились, що для розрахунку процентів за кредитом буде

використовуватись плаваюча процентна ставка, яка складається з фіксованого процента (у розмірі 3,99 % річних) + FIDR (процентна ставка за строковими депозитами фізичних осіб у валюті, тотожній валюті кредиту, що розміщені в банку на строк до 366 днів, з виплатою процентів після закінчення строку дії депозитного договору). При цьому сторони висловили згоду щодо передбаченої договором зміни плаваючої процентної ставки.

Виходячи з умов кредитного договору зміна розміру ставки FIDR не є зміною процентної ставки в односторонньому порядку, оскільки вона прямо передбачена умовами двостороннього кредитного договору.

Положення кредитного договору про встановлення плаваючої процентної ставки, яка складається з фіксованого процента + FIDR, не можна вважати несправедливими, тому підстав для визнання спірних договорів недійсними немає.

Статтею 554 ЦК України передбачено, що в разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

У разі укладення кількох договорів поруки, які забезпечують виконання одного зобов'язання, виникає кілька самостійних зобов'язань, сторони яких (поручителі) перебувають у правовідносинах з одним боржником, проте не пов'язані правовідносинами між собою. У такому разі кожен поручитель відповідає перед кредитором боржника в обсязі та відповідно до умов договору поруки, стороною якого він є.

Порука кількох осіб може визначатися як спільна в разі укладення договору поруки кількома поручителями та встановлення умовами договору волевиявлення цих осіб щодо спільного забезпечення зобов'язання. Лише в такому випадку поручителі відповідають перед кредитором солідарно з боржником та солідарно між собою (спільна порука).

Норми закону, якими врегульовано поруку, не містять положень щодо солідарної

відповідальності поручителів за різними договорами, якщо договорами поруки не передбачено іншого. У разі укладення між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання у них не виникає солідарної відповідальності між собою.

За таких обставин кредитор, керуючись ст. 543 ЦК України, має право на свій розсуд пред'явити вимогу до боржника й кожного з поручителів разом чи окремо, в повному обсязі або частково, але поручитель, що виконав зобов'язання, не має права пред'явити вимогу до іншого поручителя щодо розподілу відповідальності перед кредитором.

У справі, яка переглядалася, предметом спору були різні самостійні договори поруки, за якими кожен з поручителів поручився відповідати перед кредитором разом з позичальником як солідарні боржники за порушення умов одного й того ж кредитного договору.

З огляду на викладене й на відсутність положень про солідарну відповідальність поручителів у нормах чинного законодавства та в умовах договорів поруки підстав для солідарного стягнення з поручителів кредитної заборгованості згідно з вимогами ч. 3 ст. 554 ЦК України немає (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справі № 6-511цс15*).

1.6.16. Відповідно до ст. 1046 ЦК України за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

На підтвердження укладення договору позики та його умов, згідно із ч. 2 ст. 1047 ЦК України, може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей.

Крім того, ч. 1 ст. 1049 ЦК України встановлено, що за договором позики позичальник зобов'язаний повернути суму позики у строк та в порядку, що передбачені договором.

Розписка як документ, що підтверджує боргове зобов'язання, має містити умови отримання позичальником в борг грошей із зобов'язанням їх повернення та дати отримання коштів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справі № 6-1967цс15*).

1.6.17. Відповідно до ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірах та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Визначення поняття «зобов'язання» містить ч. 1 ст. 509 ЦК України. Відповідно до цієї норми зобов'язання — це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 611 ЦК України).

Згідно зі статтями 526, 530, 610, ч. 1 ст. 612 ЦК України зобов'язання має виконуватись належним чином у встановлений термін відповідно до умов договору та вимог чинного законодавства. Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст. 610 ЦК України).

Якщо в зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню в цей строк (термін).

У законодавстві вживаються формулювання «строк дії договору» і «строк (термін) виконання зобов'язання» (статті 530, 631 ЦК України).

Одним із видів порушення зобов'язання є прострочення — невиконання зобов'язання в обумовлений сторонами строк.

При цьому перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261 ЦК України).

Відповідно до ч. 5 ст. 261 ЦК України за зобов'язаннями, строк виконання яких не визна-

чений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникowi надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

За змістом ст. 266 ЦК України зі спливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність спливла і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно).

Разом з тим за змістом ч. 1 ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом.

Згідно зі ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Оскільки кошти за кредитним договором в належному розмірі повернуто не було, проценти за кредитом та пеня за процентами підлягають стягненню з відповідача у межах строку позовної давності (*постанова Судової палати*

у цивільних справах Верховного Суду України від 2 грудня 2015 р. у справі № 6-249цс15).

1.6.18. Якщо сторони досягли домовленості згідно з положеннями статей 207, 640 ЦК України та уклали кредитний договір, у якому передбачили умови його виконання, то ці умови мають виконуватись і свідчать про те, що момент досягнення домовленості настав.

Розмір та умови надання і повернення грошових коштів, а також сплати процентів, у тому числі черговість погашення заборгованості, визначаються за домовленістю сторін у кредитному договорі, що відповідає принципу свободи договору.

У справі, яка переглядалася, кредитним договором встановлено черговість погашення заборгованості за ним, тому банк повинен спрямовувати сплачені позичальником кошти у розмірі, що перевищує встановлений щомісячний платіж, відповідно до умов, визначених у вказаному пункті договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2015 р. у справі № 6-845цс15).*

Підрозділ 1.7. Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

1.7.1. Відповідно до ст. 261 ЦК України початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в зацікавленій сторони права на позов.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається стосовно кожної окремої частини. Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо по кожному простроченому платежу.

Несплачені до моменту звернення кредитора до суду платежі підлягають стягненню в межах позовної давності щодо кожного із платежів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-331цс15).*

1.7.2. Згідно з п. 1 Закону України від 3 червня 2014 р. № 1304-VII «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» (далі — Закон № 1304-VII) не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави згідно зі ст. 4 Закону України

від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» (далі — Закон № 2654-XII) та/або предметом іпотеки згідно зі ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV), якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами-резидентами України в іноземній валюті, та за умови, що:

таке нерухоме житлове майно використовується як місце постійного проживання позичальника/майнового поручителя або є об'єктом незавершеного будівництва нерухомого житлового майна, яке перебуває в іпотеці, за умови, що у позичальника або майнового поручителя у власності не знаходиться інше нерухоме житлове майно;

загальна площа такого нерухомого житлового майна (об'єкта незавершеного будівництва нерухомого житлового майна) не перевищує 140 кв. метрів для квартири та 250 кв. метрів для житлового будинку.

Поняття мораторій у цивільному законодавстві визначено як відстрочення виконання зобов'язання (п. 2 ч. 1 ст. 263 ЦК України), що

повною мірою відповідає лексичному значенню відповідного слова, яке розкривається в тлумачному словнику української мови.

Отже, установлений Законом № 1304-VII мораторій на стягнення майна, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, не передбачає втрату кредитором права на звернення стягнення на предмет іпотеки (застави) у випадку невиконання боржником зобов'язань за договором, а лише тимчасово забороняє примусово стягувати (відчужувати без згоди власника).

Згідно з п. 4 Закону № 1304-VII протягом дії цього Закону інші закони України з питань майнового забезпечення кредитів діють з урахуванням його норм.

Закон не зупиняє дію інших нормативно-правових актів, що регулюють забезпечення зобов'язань, тому його чинність сама по собі не може бути підставою для відмови в позові, а є правовою підставою, що унеможливує вжиття органами і посадовими особами, які здійснюють примусове виконання рішень про звернення стягнення на предмет іпотеки та провадять конкретні виконавчі дії, заходів, спрямованих на примусове виконання таких рішень стосовно окремої категорії боржників чи іпотекодавців, які підпадають під дію його положень на період чинності цього Закону.

Рішення ж суду в частині звернення стягнення на предмет іпотеки на час дії Закону № 1304-VII не підлягає виконанню (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 1 липня 2015 р. у справах № 6-345цс15, 6-781цс15, від 9 вересня 2015 р. у справі № 6-483цс15, від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-492цс15, від 23 вересня 2015 р. у справах № 6-1102цс15, 6-1196цс15, від 30 вересня 2015 р. у справах № 6-1058цс15, 6-1152цс15, 6-1309цс15, 6-1494цс15, 6-1825цс15, від 25 листопада 2015 р. у справі № 6-1249цс15*).

1.7.3. Відповідно до ст. 12 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (далі — Закон № 2623-IV) держава охороняє і захищає права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна. Неприпустиме зменшення або обмеження прав та інтересів дітей під час вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, для вчинення яких необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування, що надається відповідно до закону.

Відсутність попередньої згоди органу опіки та піклування на здійснення будь-якого правочину стосовно нерухомого майна, право власності або користування яким мають діти, є підставою для визнання такого правочину недійсним. Відсутність реєстрації дитини не є підставою для відмови в позові (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-396цс15*).

1.7.4. Статтею 554 ЦК України передбачено, що у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

Норми закону, якими врегульована порука, не містять положень щодо солідарної відповідальності поручителів за різними договорами, якщо договорами поруки не передбачено іншого, у разі укладення між ними кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання між ними не виникає солідарної відповідальності між собою.

За таких обставин кредитор, керуючись ст. 543 ЦК України, має право на свій розсуд пред'явити вимогу до боржника й кожного з поручителів разом чи окремо, в повному обсязі чи частково, але поручитель, що виконав зобов'язання, не вправі пред'явити вимогу до іншого поручителя на предмет розподілу відповідальності перед кредитором.

Відповідно до ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Згідно з ч. 2 ст. 118 ЦПК України позивач має право об'єднати в одній позовній заяві кілька вимог, пов'язаних між собою.

Відповідно до роз'яснень, викладених в абз. 1 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», вирішуючи питання про

відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі ст. 124 Конституції України юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами 1, 2 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за КАС України (ст. 17) або ГПК України (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Абзацом 3 п. 15 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України роз'яснено, що вимоги позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, якщо відсутня спільність предмета позову. Не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

З огляду на це суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого виду судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-745цс15*).

1.7.5. За змістом статей 39, 40 Закону № 898-IV та ст. 109 Житлового кодексу Української РСР (далі — ЖК УРСР) особам, які виселяються із жилого будинку (жилого приміщення), яке є предметом іпотеки, у зв'язку зі зверненням стягнення на предмет іпотеки, надається інше постійне житло тільки у тому разі, коли іпотечне житло було придбане не за рахунок кредиту, забезпеченого іпотекою цього житла.

Постійне жите приміщення, що надається особі, яку виселяють, повинно бути зазначено в рішенні суду.

Як виняток, допускається виселення громадян без надання іншого жилого приміщення при зверненні стягнення на предмет іпотеки,

якщо іпотечне майно було придбано за рахунок кредиту, повернення якого забезпечене іпотекою відповідного жилого приміщення (ч. 2 ст. 109 ЖК УРСР) (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 1 липня 2015 р. у справі № 6-875цс15, від 2 вересня 2015 р. у справах № 6-915цс15, 6-1049цс15, від 21 жовтня 2015 р. у справах № 6-1033цс15, 6-1484цс15, від 25 листопада 2015 р. у справі № 6-1061цс15, від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-1469цс15*).

1.7.6. При кваліфікації правочину за ст. 228 ЦК України має враховуватися вина, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін. Доказом вини може бути вирок суду, постановлений у кримінальній справі, щодо знищення, пошкодження майна чи незаконного заволодіння ним тощо.

Предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога) (ч. 1 ст. 1078 зазначеного Кодексу).

Договір факторингу є самостійним цивільно-правовим договором, який належить до групи договорів про надання фінансових послуг. Сторонами договору є фактор і клієнт (ст. 1079 ЦК України). Фактором може бути банк або фінансова установа, а також фізична особа-підприємець, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції. Клієнтом може бути фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності.

Зміст договору факторингу полягає у переході до фактора права вимоги до боржника, тобто останній зобов'язаний здійснити платіж факторові за умови, що він одержав від клієнта або фактора письмове повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові та у цьому повідомленні визначено грошову вимогу, яка підлягає виконанню, а також вказано фактора, якому має бути здійснено платіж.

Договір факторингу не посягає на суспільні, економічні та соціальні основи держави, не спрямований на порушення публічного порядку, а тому не є таким, що порушує публічний порядок.

У справі, яка переглядалася, суди дійшли до помилкового висновку, що договір факторингу є таким, що порушує публічний порядок, у зв'язку із чим визнали його нікчемним. Квартира, яка була предметом іпотечного договору

і на яку позивач просив звернути стягнення у рахунок погашення основного боргу, входила до ліквідаційної маси. Вимоги позивача щодо стягнення з боржника заборгованості за кредитним договором можуть бути задоволені в порядку, встановленому Законом України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», однак це не перешкоджає задоволенню вимог іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 липня 2015 р. у справі № 6-166цс15*).

1.7.7. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1050 та ч. 2 ст. 1054 ЦК України у разі, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позичодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Договором поруки не визначено строк, після закінчення якого порука припиняється, оскільки умовами цього договору встановлено, що він діє до повного припинення усіх зобов'язань боржника за кредитним договором.

При вирішенні таких спорів суд має враховувати, що згідно зі ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору. Отже, якщо кредитним договором не визначено інші умови виконання основного зобов'язання, то у разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за цим договором строк пред'явлення кредитором до поручителя вимоги про повернення отриманих у кредит коштів має обчислюватися з моменту настання строку погашення зобов'язання згідно з такими умовами, тобто з моменту настання строку виконання зобов'язання у повному обсязі або у зв'язку із застосуванням права на повернення кредиту достроково.

Виходячи з умов кредитного договору та положень ст. 599 ЦК України днем на-

стання виконання основного зобов'язання у спірних правовідносинах є наступний день після спливу наданого банком у вимозі строку для добровільного виконання зобов'язання за кредитним договором (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 липня 2015 р. у справі № 6-616цс15*).

1.7.8. Згідно зі ст. 553 ЦК України під порукою розуміється договір, за яким поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Порука, будучи за своєю правовою природою зобов'язанням, припиняється на загальних підставах, передбачених гл. 50 зазначеного Кодексу.

Відповідно до ч. 1 ст. 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

У ст. 559 ЦК України встановлені спеціальні підстави припинення поруки.

Відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. Виходячи із зазначеної норми, такий строк може бути передбачений в договорі або визначений в законі.

Договірний строк застосовується до всіх без винятку зобов'язань. Визначення строку дії поруки як припиняючого тягне певні юридичні наслідки, зокрема, його закінчення є підставою для припинення поруки.

Відповідно до частин 1, 3 ст. 251 ЦК України строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк може бути визначено актами цивільного законодавства, правочином або рішенням суду.

На підставі ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253 ЦК України строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями, годинами. Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Частина 1 ст. 530 ЦК України містить загальне правило, згідно з яким якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін).

Водночас абз. 2 ч. 1 ст. 530 ЦК України містить норму, якою встановлено, що зобов'язання, строк (термін) виконання якого ви-

значений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події.

У справі, яка переглядалася, п. 4.6 договору поруки встановлено, що порука припиняється зі спливом трирічного терміну від дня настання строку виконання основного зобов'язання за кредитним договором.

За п. 2.1 кредитного договору строк його дії встановлено до 25 липня 2022 р.

Тобто договором поруки встановлено строк її припинення — після закінчення трьох років від дня настання строку виконання основного зобов'язання за кредитним договором.

Разом з тим відповідно до п. 4.10 кредитного договору позичальник зобов'язаний протягом 30 банківських днів з моменту отримання письмової вимоги банку (п. 4.9) достроково повернути кредит, проценти, комісії та інші належні до сплати платежі за цим договором.

Отже, кредитним договором було передбачено порядок зміни строку виконання основного зобов'язання. Проте, як установив суд, зміна строку виконання основного зобов'язання за кредитним договором у передбаченому ним порядку (пункти 2.9, 4.9) не відбулася.

Надіслання банком позичальнику повідомлення про намір підвищити процентну ставку за кредитом з пропозицією прибути до банку для укладення додаткового договору (а в разі незгоди з цією пропозицією — у десятиденний строк повернути всю суму кредиту) не є вимогою про дострокове повернення кредиту та не свідчить про те, що строк виконання основного зобов'язання змінений відповідно до умов кредитного договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-438цс15*).

1.7.9. У разі скасування незаконного судового рішення про визнання іпотеки недійсною, на підставі якого з Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, дія іпотеки підлягає відновленню з моменту вчинення первинного запису в Державному реєстрі іпотек, який виключено на підставі незаконного рішення суду, оскільки відпала підстава виключення цього запису.

Це означає, що іпотека є дійсною з моменту внесення про неї первинного запису в Державний реєстр іпотек.

Зазначений висновок узгоджується і з положенням ст. 204 ЦК України, яка закріплює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили.

У разі неспростування презумпції правомірності договору (у справі, що переглядалася, у зв'язку зі скасуванням судового рішення) всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а створені обов'язки підлягають виконанню.

Встановивши у справі, що переглядалася, факт переходу до відповідача права власності на нерухоме майно під час виключення з Державного реєстру іпотек про обтяження права власності на підставі незаконного судового рішення, суд дійшов обґрунтованого висновку про застосування до правовідносин сторін ст. 23 Закону № 898-IV, поширення її дії на відповідача та збереження обтяження цього майна іпотекою за іпотечним договором.

При цьому судом враховано, що кредитором дії попереднього іпотекодавця з відчуження спірної квартири під час зняття за судовим рішенням обтяження та право власності нового набувача не оспорювалися, а ставилося питання про застосування механізму реалізації його переважного права на іпотечне майно, передбаченого нормами статей 23, 33, 39 зазначеного Закону.

Дійшовши правильного висновку про поширення на правовідносини сторін норми ст. 23 Закону № 898-IV, суд разом з тим застосував її з порушенням норм частин 3 і 4 ст. 5 та ст. 39 цього Закону, у зв'язку із чим ухвалене судове рішення підлягало скасуванню (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-639цс15, від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-495цс15*).

1.7.10. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1050 та ч. 2 ст. 1054 ЦК України у разі, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавця має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закін-

чення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Договором поруки не визначено строк, після закінчення якого порука припиняється, оскільки умовами цього договору встановлено, що він діє до повного припинення усіх зобов'язань боржника за кредитним договором.

При вирішенні таких спорів суд має враховувати, що згідно зі ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору. Отже, якщо кредитним договором не визначено інші умови виконання основного зобов'язання, то у разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за цим договором строк пред'явлення кредитором до поручителя вимоги про повернення отриманих у кредит коштів має обчислюватися з моменту порушення позичальником строку виконання зобов'язання згідно з такими умовами або у зв'язку із застосуванням банком права на вимогу про повернення кредиту достроково порушення встановленого банком строку дострокового повернення позичальником кредиту.

Пред'явивши вимогу про дострокове повернення кредиту та сплати відсотків за користування ним кредитор відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України змінив строк виконання основного зобов'язання й міг пред'явити позов до поручителя протягом шести місяців, починаючи від дати порушення позичальником встановленого банком строку для дострокового повернення кредиту (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-1077цс15*).

1.7.11. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1050 та ч. 2 ст. 1054 ЦК України у разі, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається стосовно

кожної окремої частини від дня, коли відбулося це порушення. Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо по кожному простроченому платежу.

У разі порушення боржником строків сплати чергових платежів, передбачених договором, відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України кредитор протягом усього часу — до встановленого договором строку закінчення виконання останнього зобов'язання — вправі заявити в суді вимоги про дострокове повернення тієї частини позики (разом з нарахованими процентами згідно зі ст. 1048 ЦК України), що підлягає сплаті.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-1085цс15*).

1.7.12. Зі змісту ч. 3 ст. 109 ЖК УРСР, ч. 3 ст. 33, частин 1, 2 ст. 39, частин 1, 2 ст. 40 Закону № 898-IV вбачається, що вимога письмового попередження про добровільне звільнення житлового приміщення стосується лише такого способу звернення стягнення на предмет іпотеки, як позасудове врегулювання на підставі договору, і не застосовується в порядку звернення стягнення за рішенням суду. Задоволення позову про виселення мешканців з переданого в іпотеку житлового приміщення не залежить від дотримання іпотекодержателем ч. 2 ст. 40 Закону № 898-IV. З урахуванням ч. 2 ст. 39 цього Закону відповідне рішення може бути прийняте судом (за заявою іпотекодержателя) одночасно з прийняттям рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 вересня 2015 р. у справі № 6-455цс15*).

1.7.13. Згідно з підпунктом 1 п. 1 Закону № 1304-VII не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави згідно зі ст. 4 Закону № 2654-XII та/або предметом іпотеки згідно зі ст. 5 Закону № 898-IV, якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому

кредитними установами-резидентами України в іноземній валюті, та за умови, що воно використовується як місце постійного проживання, загальна площа його не перевищує 140 кв. м для квартири та 250 кв. м для житлового будинку.

Мораторій означає відстрочку виконання певних обов'язків, відкладення певних дій на визначений чи невизначений період на підставі спеціального акта.

Рішення суду в частині звернення стягнення на предмет іпотеки не підлягає виконанню на час дії Закону № 1304-VII.

Норми Закону № 1304-VII, який набрав чинності 7 червня 2014 р., тобто після ухвалення рішення суду першої інстанції у справі, яка переглядається, самі по собі не можуть бути підставою для скасування рішення суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 вересня 2015 р. № 6-714цс15*).

1.7.14. Статтею 526 ЦК України визначено загальні умови виконання зобов'язання, а саме: зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Згідно зі ст. 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Законом № 898-IV встановлено, що іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекотримачем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди); з інших підстав, передбачених Законом (ст. 17).

Відомості про припинення іпотеки підлягають державній реєстрації у встановленому законодавством порядку.

Згідно з частинами 3, 4 ст. 653 ЦК України якщо договір змінюється або розривається в судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішен-

ням суду про зміну або розірвання договору законної сили. Сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом.

За загальним правилом розірвання договору припиняє його дію на майбутнє, але не скасовує сам факт укладення та дії договору включно до моменту його розірвання, а також залишає в дії окремі його умови щодо зобов'язань сторін, спеціально передбачених для застосування на випадок порушення зобов'язань і після розірвання договору, з огляду на характер цього договору, за яким кредитор повністю виконав умови договору до його розірвання.

Припинення зобов'язання можливе за умови його належного виконання, що проведено належним чином, а розірвання кредитного договору не є підставою для припинення іпотеки, якою може забезпечуватися виконання зобов'язання, що виникло до набрання законної сили рішенням суду про розірвання договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 вересня 2015 р. у справі № 6-939цс15*).

1.7.15. У разі скасування незаконного судового рішення про визнання іпотеки недійсною, на підставі якого з Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, дія іпотеки підлягає відновленню з моменту вчинення первинного запису, який виключено на підставі незаконного рішення суду. Це означає, що іпотека є дійсною з моменту внесення первинного запису про неї в Державний реєстр іпотек.

Значений висновок узгоджується і з положенням ст. 204 ЦК України, яка закріплює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили.

Таким чином, у разі неспростування презумпції правомірності договору (у справі, що переглядалася, у зв'язку зі скасуванням судового рішення) всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а створені обов'язки підлягають виконанню.

Тому ухвалення судом рішення про недійсність договору іпотеки, яке згодом було

скасоване, не спростовує презумпцію правомірності правочину, а договір іпотеки (права й обов'язки сторін) залишається чинним з моменту його первинної реєстрації в Державному реєстрі іпотек.

Суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився касаційний суд, дійшов помилкового висновку про те, що під час переходу права власності на спірну квартиру до відповідача квартира предметом іпотеки не була і тому відсутні підстави для застосування до спірних правовідносин положень ст. 23 Закону № 898-IV та звернення стягнення на предмет іпотеки, який належить новому власнику (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-1193цс15*).

1.7.16. Відповідно до Закону № 1304-VII протягом його дії не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави згідно зі ст. 4 Закону № 2654-XII та/або предметом іпотеки згідно зі ст. 5 Закону № 898-IV, якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами-резидентами України в іноземній валюті, та за умови, що таке нерухоме житлове майно використовується як місце постійного проживання позичальника/майнового поручителя або є об'єктом незавершеного будівництва нерухомого житлового майна, яке перебуває в іпотеці, за умови, що у позичальника або майнового поручителя у власності не знаходиться інше нерухоме житлове майно; загальна площа такого нерухомого житлового майна (об'єкта незавершеного будівництва нерухомого житлового майна) не перевищує 140 кв. м для квартири та 250 кв. м для житлового будинку.

З огляду на ст. 3 Закону № 1304-VII він має тимчасовий характер і втрачає чинність з дня набрання чинності законом, який врегульовує питання особливостей погашення основної суми заборгованості, вираженої в іноземній валюті, порядок погашення (урахування) курсової різниці, що виникає у бухгалтерському та/або податковому обліку кредиторів та позичальників, а також порядок списання пені та штрафів, які нараховуються (були нараховані) на таку основну суму заборгованості.

За своїм змістом Закон № 1304-VII встановлює порядок вирішення спорів щодо примусо-

вого звернення стягнення на предмети застави та іпотеки, а саме: визначає, що за певних умов та протягом певного проміжку часу таке стягнення не проводиться.

Оскільки цим Законом не призупиняється дія будь-яких нормативних актів у сфері регулювання кредитних правовідносин, зокрема тих, що визначають правові підстави для звернення в судовому порядку стягнення на відповідні предмети забезпечення, його чинність на час вирішення спору сама по собі не може бути підставою для відмови в захисті порушеного права.

Згідно зі ст. 39 Закону № 898-IV у разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначається початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-1105цс15, від 30 вересня 2015 р. у справах № 6-1465цс15, 6-1515цс15*).

1.7.17. Відповідно до ст. 17 Закону № 898-IV іпотека припиняється у разі:

припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору;

реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону;

набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки;

визнання іпотечного договору недійсним;

знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється;

з інших підстав, передбачених цим Законом.

Наступні іпотеки припиняються внаслідок звернення стягнення за попередньою іпотекою.

Згідно із ч. 5 ст. 3 зазначеного Закону іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Ураховуючи, що зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином (ст. 599 ЦК України), то у кредитора за договором залишається право вимоги до боржника, а боржник не звільняється від обов'язку розрахуватися з кредитором, відповідне право вимоги залишається навіть після спливу строку договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 653 ЦК України у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються.

Якщо договір розривається у судовому порядку, зобов'язання припиняється з моменту набрання рішенням суду про розірвання договору законної сили (ч. 3 ст. 653 ЦК України).

За загальним правилом розірвання договору припиняє його дію на майбутнє і не скасовує сам факт укладення та дії договору включно до моменту його розірвання, а також залишає в дії окремі його умови щодо зобов'язань сторін, передбачені для застосування на випадок порушення зобов'язань і після розірвання договору, виходячи з характеру цього договору, за яким кредитор повністю виконав умови договору до його розірвання.

Розірвання основного договору не є підставою для припинення іпотеки, якою може бути забезпечене виконання зобов'язання, що виникло до набрання законної сили рішенням суду про розірвання договору (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 23 вересня 2015 р. у справі № 6-213цс15*).

1.7.18. За положеннями ч. 1 ст. 554 ЦК України в разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Відповідно до вимог частин 1, 2 ст. 556 ЦК України до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання, а кредитор після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника.

Правовий аналіз частин 1, 2 ст. 556 ЦК України дає підстави для висновку про те, що наслідки, передбачені в цій нормі, настають лише в разі повного виконання поручителем забезпеченого порукою кредитного зобов'язання. Цей висновок узгоджується з положенням п. 3 ч. 1 ст. 512 ЦК України, яке передбачає подібний спосіб заміни кредитора в зобов'язанні внаслідок виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем).

Часткове виконання поручителем зобов'язань за кредитним договором не породжує пе-

рехід до нього прав кредитора за цим договором (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 23 вересня 2015 р. у справі № 6-466цс15, від 7 жовтня 2015 р. у справі № 6-932цс15*).

1.7.19. За змістом ч. 3 ст. 267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 303 ЦПК України під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Суд апеляційної інстанції при розгляді справи здійснює перевірку і оцінку фактичних обставин справи та їх юридичну кваліфікацію в межах доводів апеляційної скарги, які вже були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Нові матеріально-правові вимоги, які не були предметом розгляду в суді першої інстанції, не приймаються та не розглядаються судом апеляційної інстанції. Той факт, що сторона не брала участі у розгляді справи судом першої інстанції у випадках, передбачених законом, може бути підставою для скасування рішення суду першої інстанції, а не для вирішення апеляційним судом її заяви про застосування позовної давності.

Оскільки ст. 267 ЦК України є нормою матеріального права, суд апеляційної інстанції не вправі розглядати заяву про застосування строків позовної давності (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. у справі № 6-780цс15*).

1.7.20. Статтею 554 ЦК України встановлено, що в разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

У справі, яка переглядалася, предметом спору були різні самостійні договори пору-

ки, за якими кожен з поручителів поручився відповідати перед кредитором разом з позичальником як солідарні боржники. Умовами договорів поруки передбачено також право кредитора пред'явити свої вимоги безпосередньо до поручителя.

Отже, висновки судів про наявність підстав для стягнення солідарно з поручителів суми заборгованості за кредитним договором не узгоджуються з вимогами ст. 554 ЦК України та умовами договорів поруки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. у справі № 6-1348цс15*).

1.7.21. Системний аналіз положень статей 3, 17 та 49 Закону № 898-IV свідчить про те, що припинення іпотеки у зв'язку із застосуванням цього Закону є правом суду, рішення якого повинно прийматись з урахуванням конкретних обставин справи.

При цьому слід ураховувати строк договору, розмір заборгованості, а також встановлені у справі обставини, а саме: чи продовжується дія кредитного договору після звернення стягнення на предмет іпотеки, чи звернуто на всю суму заборгованості за кредитом стягнення, які наслідки збереження або припинення іпотеки з огляду на інтереси обох сторін договору кредиту та договору іпотеки, підстави відмови іпотекодержателя від отримання предмета іпотеки та чи діють сторони добросовісно тощо.

За таких встановлених обставин справи факт того, що строк договору кредиту не сплинув, не може бути підставою для відмови від погашення повністю або частково заборгованості за рахунок нереалізованого за наслідками торгів предмета іпотеки, оскільки порушує права боржника на законне очікування прийняття предмета іпотеки в рахунок погашення заборгованості та штучно збільшує заборгованість боржника за кредитним договором.

Оскільки за положеннями ст. 11 ЦК України сторони в договорі мають діяти добросовісно, і банк відповідно до договору обрав спосіб захисту своїх прав шляхом стягнення заборгованості та звернення стягнення на предмет іпотеки, то боржник має право очікувати погашення заборгованості за рахунок предмета іпотеки до спливу строку кредитного договору. Відмова банку від погашення заборгованості за рахунок отримання іпотеки порушує принцип рівності прав та обов'язків кредитора і боржника та штучно призводить до збіль-

шення заборгованості за кредитом (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2015 р. у справі № 6-222цс15*).

1.7.22. За змістом ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Умови договору поруки про його дію до повного виконання зобов'язань за кредитним договором не свідчать про те, що цим договором встановлено строк припинення поруки в розумінні ст. 251 ЦК України, тому в такому разі підлягають застосуванню норми ч. 4 ст. 559 цього Кодексу про те, що порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Аналіз ч. 4 ст. 559 ЦК України дає підстави для висновку про те, що строк дії поруки (будь-який із зазначених у цій нормі) не є строком захисту порушеного права (строком позовної давності), а є строком існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються.

Якщо договір поруки припинився (у тому числі й на підставі неперед'явлення кредитором відповідної вимоги до поручителя протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання), то інститут позовної давності не може бути застосовано, тому що всі права та обов'язки сторін за цим договором слід вважати припиненими (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2015 р. у справі № 6-263цс15*).

1.7.23. Положеннями ч. 1 ст. 39 Закону № 898-IV передбачено, що в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначаються:

загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки;

опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя;

заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні;

спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону;

пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки;

початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

Виходячи зі змісту поняття ціни як форми грошового вираження вартості товару, послуг тощо та аналізу норм статей 38, 39 Закону № 898-IV у розумінні норми ст. 39 цього Закону встановлення початкової ціни предмета іпотеки у грошовому вираженні визначається за процедурою, передбаченою ч. 6 ст. 38 Закону № 898-IV (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 7 жовтня 2015 р. у справі № 6-1935цс15, від 21 жовтня 2015 р. у справі № 6-1561цс15*).

1.7.24. 7 червня 2014 р. набув чинності Закон № 1304-VII, згідно з п. 1 якого не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави згідно зі ст. 4 Закону № 2654-XII та/або предметом іпотеки згідно зі ст. 5 Закону № 898-IV, якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами-резидентами України в іноземній валюті.

Поняття «мораторій» у цивільному законодавстві визначено як відстрочення виконання зобов'язання (п. 2 ч. 1 ст. 263 ЦК України).

Установлений цим Законом мораторій не передбачає втрату кредитором права на звернення стягнення на предмет іпотеки (застави) у випадку невиконання боржником зобов'язань за договором, а лише тимчасово забороняє примусове стягнення на майно (відчуження без згоди власника).

Крім того, протягом дії цього Закону інші закони України з питань майнового забезпечення кредитів діють з урахуванням його норм.

Оскільки закон про мораторій не зупиняє дії інших нормативно-правових актів, що регулюють забезпечення зобов'язань, тому його чинність сама по собі не може бути підставою для відмови в позові, а є правовою підставою, що не дає змоги органам і посадовим особам, які здійснюють примусове виконання рішень про звернення стягнення на предмет іпотеки та провадять конкретні виконавчі дії, вживати

заходів, спрямованих на примусове виконання таких рішень стосовно окремої категорії боржників чи іпотекодавців, які підпадають під дію цього Закону на період його чинності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі № 6-1644цс15*).

1.7.25. Відповідно до частин 1, 2 ст. 39 Закону № 898-IV у разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки одночасно з рішенням про звернення стягнення на предмет іпотеки суд за заявою іпотекодержателя виносить рішення про виселення мешканців за наявності підстав, передбачених законом, якщо предметом іпотеки є житловий будинок або житлове приміщення.

Проте ч. 3 ст. 39 цього Закону передбачено, що суд вправі відмовити у задоволенні позову іпотекодержателя про дострокове звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо допущене боржником або іпотекодавцем, якщо він є відмінним від боржника, порушення основного зобов'язання чи іпотечного договору не завдає збитків іпотекодержателю і не змінює обсяг його прав.

Законодавством не передбачено такої підстави для відмови в задоволенні позову про звернення стягнення на предмет іпотеки, як неспівмірність заборгованості за основним зобов'язанням з вартістю майна, переданого в іпотеку в рахунок забезпечення належного його виконання.

Зазначене може бути враховано лише в разі, якщо порушенням основного зобов'язання іпотекодержателю не завдано збитків.

За положеннями статей 38, 39 Закону № 898-IV в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у резолютивній частині рішення суду зазначаються: загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки;

опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя;

заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні;

спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону;

пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки;

початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

При цьому ціна продажу предмета іпотеки встановлюється за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або на підставі оцінки майна суб'єктом оціночної діяльності, на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-340цс15*).

1.7.26. Відповідно до ч. 1 ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання.

Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі (ч. 2 ст. 551 ЦК України).

Згідно з ч. 3 ст. 551 ЦК України розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

Положення ч. 3 ст. 551 ЦК України з урахуванням положень ст. 3 цього Кодексу щодо загальних засад цивільного законодавства та ч. 4 ст. 10 ЦПК України щодо обов'язку суду сприяти сторонам у здійсненні їхніх прав дає право суду зменшити розмір неустойки за умови, що її розмір значно перевищує розмір збитків.

Крім того, згідно з положеннями статей 38, 39 Закону № 898-IV в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у резолютивній частині рішення суду зазначаються:

загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки;

опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя;

заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні;

спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону;

пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки;

початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

При цьому ціна продажу предмета іпотеки встановлюється за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або на підставі оцінки майна суб'єктом оціночної діяльності, на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-1120цс15*).

1.7.27. Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого іпотекою, передбачені Законом № 898-IV, ст. 17 якого визначено підстави припинення іпотеки. Відповідно до ст. 546 ЦК України застава (іпотека) та порука є різними видами забезпечення виконання зобов'язання, тому норми, що регулюють поруку (статті 553—559 цього Кодексу), не застосовуються до правовідносин кредитора з майновим поручителем, оскільки останній відповідає перед заставо-/іпотекодержателем за виконання боржником основного зобов'язання виключно у межах вартості предмета застави/іпотеки.

Установлений Законом № 1304-VII мораторій на стягнення майна, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, не передбачає втрату кредитором права на звернення стягнення на предмет іпотеки (застави) у випадку невиконання боржником зобов'язань за договором, а лише тимчасово забороняє примусово стягувати (відчужувати без згоди власника) цей предмет іпотеки (застави) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-1534цс15*).

1.7.28. Згідно зі ст. 1 Закону № 898-IV іпотекою є вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 зазначеного Закону іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Підстави припинення іпотеки визначено у ст. 17 Закону № 898-IV. Зокрема, іпотека припиняється у разі припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечно-го договору.

Згідно із ч. 3 ст. 3 Закону № 2654-XII застава має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання. Статтею 29 зазначеного Закону передбачено, що застава припиняється з припиненням забезпеченого заставою зобов'язання.

Зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином (ч. 1 ст. 598, ст. 599 ЦК України).

Ураховуючи, що забезпечені іпотекою та заставою зобов'язання за договором відновлювальної кредитної лінії є виконаними, зобов'язання за договором іпотеки та застави, які є похідними від кредитного договору, є припиненими.

Висновки судів про те, що нараховані банком штрафні санкції за неналежне виконання договору іпотеки є складовою кредитного зобов'язання, не ґрунтуються на законі (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справі № 6-2127цс15*).

1.7.29. Статтею 553 ЦК України встановлено, що за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Отже, порука є спеціальним додатковим заходом майнового характеру, спрямованим на забезпечення виконання основного зобов'язання.

Підставою для поруки є договір, що встановлює зобов'язальні правовідносини між особою, яка забезпечує виконання зобов'язання боржника, та кредитором боржника.

Обсяг зобов'язань поручителя визначається як умовами договору поруки, так і умовами основного договору, яким визначено обсяг зобов'язань боржника, забезпечення виконання яких здійснює поручитель (частини 1, 2 ст. 553 ЦК України).

За положенням ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Проте всупереч зазначеним вище вимогам закону суд касаційної інстанції у справі, яка переглядалася, дійшов висновку про те, що підставою для визначення моменту виникнення у банку права пред'явити вимогу до поручителя є положення договору застави, хоча поручитель не є стороною цього договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 листопада 2015 р. у справі № 6-1904цс15*).

1.7.30. Відповідно до ч. 1 ст. 39 Закону № 898-IV в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначаються:

загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки;

опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя;

заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні;

спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону;

пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки;

початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

Згідно із ч. 6 ст. 38 Закону № 898-IV ціна продажу предмета іпотеки встановлюється за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або на підставі оцінки майна суб'єктом оціночної діяльності, на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна.

У справі, яка переглядалася, апеляційний суд, з висновками якого погодився і суд касаційної інстанції, ухвалив рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом його продажу банком з укладенням від імені іпотекодавця з покупцем майна договору купівлі-продажу будь-яким способом.

При цьому, посилаючись на загальний розмір заборгованості, суд не зазначив усіх складових цієї заборгованості, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки, не перевірів обґрунтованості їх нарахування, зокрема нарахування штрафів і пені у валюті США, а також не указав початкової ціни предмета іпотеки для його подальшої реалізації, визначеної відповідно до ч. 6 ст. 38 Закону

№ 898-IV (постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 9 грудня 2015 р. у справі № 6-2479цс15).

1.7.31. За змістом частин 1, 2, 4 ст. 12 Закону № 2623-IV (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) держава охороняє і захищає права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна. Неприпустиме зменшення або обмеження прав і охоронюваних законом інтересів дітей при вчиненні будь-яких правочинів стосовно нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти. Для здійснення таких правочинів потрібна попередня згода органів опіки та піклування.

Вирішуючи справи за позовами в інтересах дітей про визнання недійсними договорів іпотеки, обґрунтованими порушенням ст. 12 Закону № 2623-IV (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), судам необхідно в кожному конкретному випадку:

1) перевіряти наявність на момент укладення оспорюваного договору в дитини права користування житловим приміщенням, яке може ґрунтуватися на документальній підставі (наприклад, довідці про наявність зареєстрованих осіб на житловій площі, серед яких зазначена й дитина) або на законі (на підставі ст. 29 ЦК України); за відсутності реєстрації дитини в спірному приміщенні на момент укладення оспорюваного договору з'ясувати наявність у дитини іншого місця проживання;

2) враховувати добросовісність поведінки іпотекодавців щодо надання документів про права дітей на житло — предмет іпотеки при укладенні оспорюваних договорів (постанова

Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-214цс15).

1.7.32. У разі пред'явлення банком вимог до поручителя більше ніж через шість місяців після настання строку для виконання відповідної частини основного зобов'язання в силу положень ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється в частині певних щомісячних зобов'язань щодо повернення грошових коштів поза межами цього строку.

Оскільки позивач звернувся до суду з позовом лише 7 квітня 2014 р., то висновок суду про застосування положень ст. 261 зазначеного Кодексу, які регулюють питання перебігу позовної давності, до передбаченого ч. 4 ст. 559 ЦК України строку пред'явлення вимог до поручителя є неправильним, оскільки цей строк не є строком позовної давності, на який поширюються зазначені норми (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2015 р. у справі № 6-436цс15).

1.7.33. У разі задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки резолютивна частина рішення суду має відповідати вимогам ч. 6 ст. 38, ст. 39 Закону № 898-IV і положенням п. 4 ч. 1 ст. 215 ЦПК України й у ній повинна зазначатись, крім іншого, початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації. При цьому суд повинен вказати, що початкова ціна встановлюється на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна, на підставі оцінки, проведеної суб'єктом оціночної діяльності/незалежним експертом на стадії оцінки майна під час проведення виконавчих дій (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2015 р. у справі № 6-1205цс15).

Підрозділ 1.8. Спори про визнання прилюдних торгів недійсними

1.8.1. Аналіз норм Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV) і Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5² та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 2 листопада

1999 р. за № 745/4038 (далі — Тимчасове положення), якими визначено загальний порядок реалізації нерухомого майна на прилюдних торгах, та норм Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV), зокрема статей 33, 41—49, якими визначено спеціальний порядок реалізації на прилюдних торгах предмета іпотеки, в контексті колізії загальної та спеціальної норм дає підстави для висновку про таке.

² Наказ втратив чинність, але був чинний на час виникнення спірних правовідносин.

Якщо прилюдні торги з продажу майна проводились на виконання судового рішення про стягнення кредитної заборгованості, а судове рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки відсутнє, то при вирішенні судом питання про наявність чи відсутність порушення встановлених законодавством правил проведення торгів норми Закону № 898-IV до спірних правовідносин не застосовуються.

Відповідно до п. 4.2 Тимчасового положення (у редакції, яка була чинною на час проведення прилюдних торгів) лот виставляється на торги за наявності не менше двох покупців. Для встановлення кількості учасників торгів вони повинні бути зареєстровані в книзі реєстрації відповідно до п. 3.14 Тимчасового положення. Якщо на зазначені торги було зареєстровано тільки одного покупця або не зареєстровано жодного, прилюдні торги вважаються такими, що не відбулися.

У п. 7.1 розд. 7 «Прикінцеві положення» Тимчасового положення визначено, що прилюдні торги вважаються такими, що не відбулися, у разі відсутності покупців або наявності тільки одного покупця.

За таких обставин проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, яке є предметом іпотеки, на виконання судового рішення про стягнення кредитної заборгованості за участю лише одного учасника не відповідає вимогам Тимчасового положення.

Відповідно до п. 3.11 Тимчасового положення спеціалізована організація з проведення прилюдних торгів письмово повідомляє державного виконавця, стягувача та боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів, а також стартову ціну реалізації майна.

Під час розгляду питання про дотримання при проведенні торгів положень п. 3.11 Тимчасового положення суди мають установити, чи було письмово повідомлено, зокрема, боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів та про стартову ціну, за якою майно пропонується до продажу.

При цьому під письмовим повідомленням слід розуміти не тільки направлення відповідних відомостей зазначеним особам у письмовому вигляді, а й отримання цими особами відомостей, які мають бути їм повідомлені.

За загальним змістом термін «повідомлення» включає в себе не тільки направлення ві-

домостей, з якими особа має бути обізнаною, а й отримання цією особою зазначених відомостей.

У справі, яка переглядалася, суд першої інстанції, з висновком якого погодився касаційний суд, установивши, що боржник не отримував повідомлення про дату, час, місце проведення прилюдних торгів, дійшов обґрунтованого висновку про те, що неналежне повідомлення боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів є підставою для задоволення позовних вимог про визнання прилюдних торгів недійсними (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-813цс15*).

1.8.2. Норми Закону № 606-XIV дозволяють державному виконавцю передавати на реалізацію предмет іпотеки під час примусового виконання рішень судів про стягнення на користь іпотекодержателя заборгованості, яка впливає із забезпечених іпотекою зобов'язань, за таких умов: відсутність у боржника будь-якого іншого майна, на яке можна першочергово звернути стягнення; наявність заборгованості виключно перед іпотекодержателем.

Відповідно до ст. 54 зазначеного Закону примусове звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється державним виконавцем з урахуванням положень Закону № 898-IV (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 18 листопада 2015 р. у справі № 6-28цс15, постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-1460цс15*).

1.8.3. Згідно з ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною вимог, які встановлені частинами 1—3, 6 ст. 203 цього Кодексу.

Ураховуючи те, що відчуження майна з прилюдних торгів належить до угод купівлі-продажу, така угода може визнаватися недійсною в судовому порядку з підстав, встановлених ч. 1 ст. 215 ЦК України.

Нерухоме майно передається на реалізацію на прилюдних торгах за ціною та у порядку, передбаченому Законом № 606-XIV, при цьому умови, процедура підготовки та порядок проведення торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, а також розрахунків за придбане майно й оформлення

результатів торгів визначено Тимчасовим положенням.

Дотримання нормативно встановлених правил призначення та проведення прилюдних торгів є обов'язковою умовою правомірності правочину.

За змістом п. 3.11 Тимчасового положення спеціалізована організація письмово повідомляє державного виконавця, стягувача та боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів, а також стартову ціну реалізації майна.

При розгляді питання про дотримання при проведенні торгів положень п. 3.11 Тимчасового положення суди мають установити, чи було письмово повідомлено, зокрема, боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів та про стартову ціну, за якою майно пропонується до продажу.

Проте сам по собі факт неналежного повідомлення боржника про проведення прилюдних торгів не може бути підставою для визнання таких недійсними. Основна умова, яку повинні встановити суди, це наявність порушень, що могли вплинути на результат торгів, а тому, окрім наявності порушення норм закону при проведенні прилюдних торгів, повинно бути присутнє порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорує, способом захисту яких є визнання прилюдних торгів недійсними.

Наслідком визнання результату прилюдних торгів, яким фактично є оформлений у вигляді протоколу про результати торгів договір купівлі-продажу, недійсним є повернення сторін договору купівлі-продажу — продавця і покупця — до первісного стану, тобто реституція як спосіб захисту, що характерний для зобов'язальних відносин.

Відповідно до п. 4.14 Тимчасового положення торги закінчуються підписанням протоколу про результати торгів, який має силу договору.

Вирішуючи питання про те, хто є продавцем за укладеним за результатами торгів договором, необхідно виходити з умов договору, що укладається між відділом державної виконавчої служби та спеціалізованою організацією.

У разі якщо на підставі укладеного відділом державної виконавчої служби зі спеціалізованою організацією договору ця організація під час укладення на торгах договору виступає представником відділу державної виконавчої

служби, то стороною такого договору, а отже, і продавцем, є державна виконавча служба. Якщо ж спеціалізована організація виступає на торгах від власного імені на підставі укладеного з відділом державної виконавчої служби договору, який за своїм змістом є договором комісії, то стороною такого договору, а отже, і продавцем, є спеціалізована організація (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 листопада 2015 р. у справі № 6-1884цс15*).

1.8.4. З урахуванням норм ч. 1 ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 15, ч. 1 ст. 16 ЦК України правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також органи і особи, уповноважені захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від встановленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмовити в їх задоволенні.

Згідно із ч. 2 ст. 16, ч. 1 ст. 215 ЦК України одним зі способів захисту порушеного права є визнання недійсним правочину, укладеного з недодержанням стороною (сторонами) вимог, встановлених частинами 1— 3, 5, 6 ст. 203 цього Кодексу, зокрема у зв'язку з невідповідністю змісту правочину цьому Кодексу та іншим актам цивільного законодавства.

Правова природа продажу майна на публічних торгах дає підстави для можливості визнання таких торгів недійсними за правилами визнання недійсними правочинів, зокрема на підставі норм цивільного законодавства (статті 203, 215 ЦК України) про недійсність правочину як такого, що не відповідає вимогам закону, у разі невиконання вимог щодо процедури, порядку проведення торгів, передбачених Тимчасовим положенням.

Частиною 3 ст. 62 Закону № 606-XIV передбачено, що майно передається на реалізацію за ціною та в порядку, визначеними ст. 58 цього Закону.

Згідно із ч. 1³ ст. 58 Закону № 606-XIV визначення вартості майна боржника проводиться державним виконавцем за ринковими цінами, що діють на день визначення вартості майна. Для проведення оцінки нерухомого майна та майна, вартість якого перевищує сто

³ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, державний виконавець залучає суб'єкта оціночної діяльності — суб'єкта господарювання, який здійснює свою діяльність відповідно до Закону України від 12 липня 2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Відповідно до ч. 5 ст. 58 Закону № 606-XIV звіт про оцінку майна у виконавчому провадженні вважається чинним протягом шести місяців з дня його підписання суб'єктом оціночної діяльності — суб'єктом господарювання. Після закінчення цього строку оцінка майна проводиться повторно.

На момент проведення прилюдних торгів, у тому числі повторних торгів, для визначення вартості об'єкта оцінки звіт про оцінку майна повинен бути дійсним.

Повторні прилюдні торги повинні відбутись у межах шестимісячного строку з моменту підписання звіту про оцінку майна. Після спливу цього строку обов'язковою умовою призначення й проведення прилюдних торгів є отримання нового звіту про оцінку майна. Проведення прилюдних торгів з реалізації

майна за ціною, визначеною звітом про оцінку майна, який утратив чинність, є порушенням установлених законодавством правил про порядок реалізації майна на прилюдних торгах, у тому числі правил про визначення стартової ціни реалізації майна, а саме ч. 5 ст. 58 Закону № 606-XIV, пунктів 3.2, 3.4 Тимчасового положення.

Проведення переоцінок (уцінок) спірного майна державним виконавцем у зв'язку з тим, що прилюдні торги не відбулися, не може вважатися новою оцінкою у розумінні положень ч. 5 ст. 58 Закону № 606-XIV.

З огляду на зазначене можна зробити висновок про те, що проведення прилюдних торгів з реалізації майна за ціною, визначеною звітом про оцінку майна, який утратив чинність, є підставою для визнання цих торгів недійсними за умови порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорує (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 листопада 2015 р. у справі № 6-1749цс15*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Видавництво «Істина»

Господарське право України. Загальна частина. А.М. Апаров, О.М. Онищенко — К.: Істина, 2016. — 452 с.

З прийняттям Господарського кодексу України ця комплексна галузь права набула всіх ознак самостійності, дозволяє оперативно напрацьовувати наукові підходи та концепції.

Книга допоможе студентам, науковцям та практичним працівникам у вивченні та розумінні господарського права як галузі права взагалі та його категоріального апарату зокрема.

Визнання активів необґрунтованими: український експеримент

В.М. Кравчук,

суддя Львівського окружного адміністративного суду,
доктор юридичних наук, професор

Summary

The article deals with the problematic aspects of the application of Article 233¹ of the Civil Procedural Code of Ukraine. The author argues that introduction of the institute of recognition of assets unfounded is one of the instruments of anti-corruption policy and fight against laundering (legalization) of the proceeds of crime. This institution is in line with international law and applied in many countries. However, its Ukrainian version requires substantial improvement

Корупція — одна з найбільших світових загроз. Вона гостро постала і в Україні. Тому антикорупційна політика, системна і послідовна боротьба з цим руйнівним явищем — це вкрай важливе завдання сьогодення.

За останні роки правове регулювання в галузі запобігання та боротьби з корупцією змінилось докорінно. Були прийняті нові закони, створено Національне антикорупційне бюро України, триває формування Національного агентства з питань запобігання корупції. Але найважливішим, на нашу думку, стало запровадження нових правових інститутів, які мають на меті позбавити особу можливості користуватися майном, набутим внаслідок корупційних правопорушень, — спеціальної конфіскації та визнання активів необґрунтованими.

Спеціальну конфіскацію і визнання активів необґрунтованими доцільно розглядати як види конфіскації

Тією чи іншою мірою ці питання досліджували І. Берестова, В. Бобрик, Д. Гарбазей, О. Єрмак, О. Книженко, Д. Михайленко, М. Хавронюк, О. Шостко та ін. Проте вони розглядались переважно в кримінально-правовій площині або

в аспекті цивільно-правових наслідків безпідставного збагачення.

Мета цієї статті — проаналізувати місце визнання активів необґрунтованими в системі конфіскаційних санкцій, змоделювати практичне застосування цього правового інституту, виявити недоліки закону та пропозиції щодо його вдосконалення.

Спеціальну конфіскацію і визнання активів необґрунтованими доцільно розглядати як види конфіскації. Тому слід враховувати, що відповідно до ст. 41 Конституції України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Таким чином, для конфіскації (будь-яких її видів) необхідні такі умови: 1) закон, як правова основа; 2) визначені законом випадки, коли вона може бути застосована (підстави); 3) визначений законом обсяг конфіскації (склад майна); 4) визначений законом порядок конфіскації (процедура розгляду справи, коло суб'єктів, які можуть вимагати конфіскацію, порядок виконання рішення); 5) судове рішення.

Принагідно зазначимо, що у п. «g» ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (далі — Конвенція) від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р.) термін «конфіскація» означає остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу. Отже, судовий порядок не є обов'язковим з точки зору міжнародного права.

Європейський суд з прав людини не розглядає конфіскацію майна як порушення Конвенції, якщо під час відповідного втручання було дотримано принципу законності, і воно не було свавільним. І навіть допускає конфіскацію майна без вироку щодо власності, яка належить членам родини винного (незалежно від того, чи було його засуджено) (рішення «Бакланов проти Росії» від 9 червня 2005 р.¹, «Фрізен проти Росії» від 24 березня 2005 р.²). За наявності таких обставин, як: 1) знання про незаконне походження майна; 2) неможливість пояснити походження майна; 3) вид злочину (тяжкість злочину); 4) наявність даних, чи не є третя сторона фіктивним власником, — може бути застосовано конфіскацію щодо власності, яка належить членам родини винного, незалежно від засудження винного (рішення «*Silickiene v. Lithuania*» від 10 квітня 2012 р.³).

Спеціальна конфіскація є заходом кримінально-правового характеру (не покаранням) і полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК

За порядком застосування конфіскацію можна поділяти на два види:

1) кримінальну, яка застосовується за вироком суду у кримінальній справі:

а) конфіскація майна (ст. 59 Кримінального кодексу України; далі — КК);

б) спеціальна конфіскація (ст. 96¹ КК);

2) цивільну, яка застосовується за рішенням суду у цивільній справі:

а) стягнення в дохід держави одержаного за недійсним правочином, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 228 Цивільного кодексу України; далі — ЦК);

б) визнання активів необґрунтованими (ст. 233¹ ЦК).

Конфіскація майна є покаранням і полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність

держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості (ст. 59 КК).

Спеціальна конфіскація є заходом кримінально-правового характеру (не покаранням) і полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК, за умови вчинення злочину, передбаченого ст. 354 (Підкуп працівника підприємства, установи чи організації) та статтями 364 (Зловживання владою або службовим становищем), 364¹ (Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), 365² (Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), 368—369² (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; Незаконне збагачення; Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; Підкуп особи, яка надає публічні послуги; Пропозиція,

обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі; Зловживання впливом) розд. XVII Особливої частини цього Кодексу, або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого зазначеними статтями (ст. 96¹ КК).

Відповідно до ст. 96² КК спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна; 2) призналися (використовувалися) для схилання особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, — переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у п. 1 ч. 1 цієї статті, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення

¹ Див.: Бюллетень Європейського Суду по правам человека. Российское издание. — 2006. — № 10. — С. 81, 88—98.

² Там само. — С. 81—87.

³ Там само. — С. 23—25.

з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Гроші, цінності та інше майно, зазначені в цій статті, передані особою, яка вчинила злочин або суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину, передбаченого КК, іншій фізичній або юридичній особі, підлягають спеціальній конфіскації, якщо особа, яка прийняла майно, знала або повинна була знати, що таке майно одержано внаслідок вчинення злочину, передбаченого ст. 354 та статтями 364, 364¹, 365², 368—369² розд. XVII Особливої частини цього Кодексу, або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого зазначеними статтями.

Корупційний злочин — це корупційне правопорушення, за яке передбачено кримінальну відповідальність. Корупційні злочини — це ті ж складі злочину, за які КК передбачено спеціальну конфіскацію

Конфіскація майна і спеціальна конфіскація застосовуються за вироком суду під час розгляду кримінальної справи. Закон дає матеріально-правові підстави, визначає випадки, обсяг та порядок безоплатного вилучення в дохід держави усіх коштів та майна, одержаного внаслідок вчинення злочину та доходів від такого майна. Тому спеціальна конфіскація, на нашу думку, відповідає ст. 41 Конституції.

Законом від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (набрав чинності з 4 червня 2015 р.) Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК) доповнено гл. 9 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування» (статті 233¹—233³ ЦПК). Йдеться про запровадження цивільної конфіскації, мета якої полягає у безоплатному вилученні активів (майна),

якщо судом не буде встановлено, що вони набуті на законній підставі.

Сторонами провадження про визнання активів необґрунтованими є:

1. Позивач — держава Україна, від імені та в інтересах якої діє прокурор.

2. Відповідач:

а) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (засуджений).

Слід звернути увагу, що КК не містить поняття «корупційний злочин». Водночас, у ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» (далі — Закон № 1700-VII) є визначення корупційного правопорушення. Це діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Таким чином, корупційний злочин — це корупційне правопорушення, за яке передбачено кримінальну відповідальність. Корупційні злочини — це ті ж складі злочину, за які КК передбачено спеціальну

конфіскацію (статті 364, 364¹, 365², 368—369²). Водночас, спеціальна конфіскація неможлива у разі засудження особи за ст. 209 КК (Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом);

б) особа, пов'язана із засудженим, — юридична особа, яка є власником (користувачем) майна, стосовно якого є докази, що воно отримано або що ним користується чи розпоряджається (розпоряджався) засуджений.

Очевидно, що позов не може бути пред'явлений до фізичних осіб, які володіють чи користуються необґрунтованими активами. На нашу думку, це неправильно, оскільки зазвичай необґрунтовані активи «оформляються» на близьких осіб і саме їх майно повинно ретельно вивчатися. Тим більше, у ст. 1 Закону № 1700-VII визначено, що близькі особи — це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у ч. 1 ст. 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також, незалежно від зазначених умов, чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка,

рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта.

Проте законодавець чомусь визначив, що відповідачем може бути лише юридична особа. При цьому не має значення ні організаційно-правова форма, ні національність (державна приналежність) юридичної особи. Таким чином, можливе пред'явлення позову до іноземних юридичних осіб, зокрема офшорних компаній.

Конфіскація є способом вилучення майна з власності особи у власність держави. Саме тому норма про конфіскацію міститься у статті, яка гарантує право власності. Тобто, особа, до якої застосовується конфіскація, повинна бути власником майна, яке конфіскується

Поняття «пов'язана особа» потребує роз'яснення, оскільки ні в ЦПК, ні в ЦК воно не використовується. Між тим у ч. 3 ст. 233¹ ЦПК є визначення терміну «активи» та «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Тож доцільно було б розкрити також значення термінів «пов'язана особа» і «корупційний злочин». Слід відзначити, що законодавство України поступово відходить від використання терміну «пов'язана особа», надаючи перевагу іншому — «істотна участь» та «кінцевий бенефіціарний власник» (підпункти 19¹, 20 ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»). Тому доцільно було б використовувати термінологію цього спеціального закону.

Доцільно також, щоб умовою подання позову була пов'язаність юридичної особи не лише з засудженим, але й з будь-ким із його близьких осіб.

Умовою пред'явлення позову до такої юридичної особи є наявність доказів, що майно є її власністю або перебуває в її користуванні, але було отримане засудженим або засуджений ним користується, розпоряджається або розпоряджався. Ці обставини повинен доказати прокурор.

З позицій формальної логіки така редакція норми допускає вісім ситуацій, коли у прокурора виникає право на позов:

1) юридична особа є власником майна, яке отримав засуджений;

2) юридична особа є власником майна, яким користується засуджений;

3) юридична особа є власником майна, яким розпоряджається засуджений;

4) юридична особа є власником майна, яким розпоряджався засуджений;

5) юридична особа є користувачем майна, яке отримав засуджений;

6) юридична особа є користувачем майна, яким користується засуджений;

7) юридична особа є користувачем майна, яким розпоряджається засуджений;

8) юридична особа є користувачем майна, яким розпоряджався засуджений.

На практиці ці ситуації можуть збігатися, але кожна з них має свою правову специфіку.

Очевидно, що під час застосування цієї норми виникнуть проблеми.

Перше, на що потрібно звернути увагу, це те, що конфіскація є способом вилучення майна з власності особи у власність держави. Саме тому норма про конфіскацію міститься у статті, яка гарантує право власності. Тобто особа, до якої застосовується конфіскація, повинна бути власником майна, яке конфіскується. З цих підстав не зрозуміло, як має відбуватись вилучення майна у юридичної особи, яка лише користується необґрунтованими активами (ситуації 5—8). Очевидно, що без власника вирішити цю справу неможливо. Але який його процесуальний статус? На нашу думку, тільки власник повинен бути відповідачем за таким позовом.

Ситуації 3 і 4 дуже близькі і відрізняються лише часом, коли відбувається розпорядження майном: теперішній триваючий («розпоряджається») або минулий триваючий («розпоряджався», на відміну від минулого завершеного «розпорядився»). Навіщо у нормі використано триваючий стан — не зрозуміло. Доказати триваючий стан розпорядження активами, коли б це не були завершені дії, на нашу думку, неможливо. Адже розпорядження майном — це завжди вольова дія особи, яка набуває форми правочину. Як правило, ця дія одноразова. Таким чином, акт розпорядження майном не є триваючим. Тому ситуація 3 навіть теоретично не може виникнути.

Ситуація 4 виникає тоді, коли засуджений (або його представник) до або після набрання вироком суду законної сили розпорядився майном, щодо якого є підстави вважати його необґрунтованими активами. Доказом цього факту може бути витяг з реєстру правочинів, договори тощо.

Однак не зовсім зрозуміло, що вважати «майном, яким розпоряджався засуджений». З формальної точки зору це будь-які активи, що були у власності засудженого, а тепер перебувають у власності пов'язаної юридичної особи. При цьому спосіб розпорядження не має значення.

Тоді постає питання, чи не охоплюється ситуація з ситуацією 1, коли засуджений активи отримав? Адже не можна розпорядитися майном, не отримавши його. Важко уявити, як особа, що не отримала майно, могла б вчинити щодо нього розпорядчий правочин. Таким чином, на нашу думку, ситуація з зайва, оскільки вона повністю охоплюється ситуацією 1.

Для пред'явлення позову до юридичної особи про визнання активів необґрунтованими повинні бути такі умови:

- 1) юридична особа має бути пов'язана із засудженим (зокрема, засуджений має там істотну участь);**
- 2) активи належать юридичній особі на праві власності;**
- 3) активи отримані засудженим або засуджений ними користувався**

Для тих випадків, коли корупціонер не хоче «світитись» і не «отримує» майно на своє ім'я, є ситуація 2, яка допускає позов про визнання активів необґрунтованими за фактом користування ними засудженим. У цьому випадку достатньо буде доказати, що засуджений отримує будь-яку вигоду від цього майна. Однак і тут закралась помилка, оскільки минулого триваючого стану («користувався») законодавець не передбачив, а тому формально, для подання позову потрібно довести, що засуджений користується цим майном на час пред'явлення позову. В умовах, коли вирок уже набрав законної сили, а засуджений корупціонер відбуває реальне покарання у вигляді позбавлення волі, це нереально. Він користується активами колонії.

Таким чином, для пред'явлення позову до юридичної особи про визнання активів необґрунтованими повинні бути такі умови:

- 1) юридична особа має бути пов'язана із засудженим (зокрема, засуджений має там істотну участь);
- 2) активи належать юридичній особі на праві власності;
- 3) активи отримані засудженим або засуджений ними користувався.

Позов про визнання необґрунтованими активів та їх витребування подається упродовж строку загальної позовної давності з дня набрання законної сили обвинувальним вироком щодо особи,

уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Застосування загального строку позовної давності до позову про визнання активів необґрунтованими є недоцільним, оскільки в такому випадку достатньо буде перечекати три роки після вироку і необґрунтовані активи стануть недосяжними для правоохоронних органів. Натомість мета антикорупційних заходів та боротьби з відмиванням коштів полягає у забезпеченні неможливості користування цими активами незалежно від строку їх набуття

Відповідно до ст. 256 ЦК позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Позов про визнання активів необґрунтованими не є позовом, який має на меті захист цивільного права чи інтересу держави. Цей інтерес публічний, а не приватно-правовий. Таким чином, застосування позовної давності до цих відносин, на нашу думку, неможливе.

Відповідно до статей 257, 261 ЦК загальний строк позовної давності становить три роки і обчислюється з дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Стаття 233¹ ЦПК встановлює загальну тривалість строку позовної давності (3 роки), але обчислюється вона з дня набрання законної сили обвинувальним вироком щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Ми вважаємо, що застосування загального строку позовної давності до позову про визнання активів необґрунтованими є недоцільним, оскільки в такому випадку достатньо буде перечекати три роки після вироку і необґрунтовані активи стануть недосяжними для правоохоронних органів. Натомість мета антикорупційних заходів та боротьби з відмиванням коштів полягає у забезпеченні неможливості користування цими активами незалежно від строку їх набуття.

Отже, доцільно вести мову не про строк позовної давності, а про строк звернення до суду (процесуальний строк). Цей строк повинен обчислюватися не з моменту набрання вироком суду законної сили, а з моменту виявлення необґрунтованих активів.

Суд визнає необґрунтованими активи, якщо він на підставі поданих доказів не встановив, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про

визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі (ст. 233² ЦПК).

Фундаментальним принципом права власності є презумпція правомірності набуття майна: право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом

Фактично у цій нормі закладено презумпцію необґрунтованості набуття активів. Тобто активи вважаються необґрунтованими, якщо суду не буде доказано, що вони набуті на законній підставі. Оскільки прокурор доказує необґрунтованість активів, то доказувати законність підстав їх набуття повинен відповідач — власник (користувач) цього майна.

Фундаментальним принципом права власності є презумпція правомірності набуття майна: право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом (ч. 2 ст. 328 ЦК). Її правовий сенс полягає у тому, що доказувати незаконність набуття майна повинен позивач.

Багато хто побачить у ст. 233² ЦПК пряму суперечність із ч. 2 ст. 328 ЦК. Однак є щонайменше два моменти, які потребують прискіпливого аналізу.

Перший — співвідношення у цих нормах понять «обґрунтований/необґрунтований», «правомірний», «законний». На нашу думку, це різні поняття. Обґрунтованість у контексті набуття активів та згідно з антикорупційним законодавством означає, що активи набуті (придбані) за рахунок законних джерел (не корупційних і не «відмитих»).

Законність набуття права власності, про яку йдеться у ч. 2 ст. 328 ЦК, означає набуття права власності передбаченим законом способом.

Правомірний — це відповідний праву, тобто такий, що включає в себе і законність, і обґрунтованість набуття права власності. Право власності на майно може виникнути законно (наприклад, на підставі договору купівлі-продажу), але необґрунтовано (придбане за корупційні доходи). В цілому, таке набуття неправомірне. У цьому випадку суд, який розглядає справу про визнання активів необґрунтованими, не вирішує питання про визнання правочину недійсним (для цього немає правових підстав), а вилучає майно у власність держави, позбавляючи засудженого можливості отримати вигоду від скоєного злочину.

Другий момент. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону. Отже, може існувати закон, який передбачає пряму норму іншого змісту. Що слід вважати «іншим» — також дискусійно. Найпростіше «іншим» вважати пряму протилежність правилу. Якщо правило — «право вважається набутим правомірно», то пряма протилежність — «право вважається набутим неправомірно». Неправомірність включає в себе незаконність та/або необґрунтованість набуття права. Отже, встановлення винятку з цієї презумпції з огляду на необґрунтованість набуття права власності не суперечить ч. 2 ст. 328 ЦК, а ст. 233² ЦПК є саме тим законом-винятком, який прямо встановлює інше.

Ми вважаємо, що вирок суду, яким особу засуджено за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, перебування у власності пов'язаних з ним юридичних осіб майна, яке було ним отримано, або яким він користувався — це достатні умови, щоб відійти від загальної презумпції правомірності набуття права власності, та запровадити спеціальне регулювання і покласти тягар доказування обґрунтованості набуття майна на його власників.

Таке правове регулювання узгоджується з п. 8 ст. 31 Конвенції, в якій передбачено, що «держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду».

Про це ж йдеться у п. 4 Рекомендації FATF (Групи з розробки фінансових заходів): «Країни повинні розглянути можливість вжиття заходів, якими дозволяється конфіскація таких доходів або засобів без кримінального засудження (конфіскація, не заснована на обвинувальному вирокі суду) або якими вимагається від правопорушника підтвердити законне походження власності, що інакше підлягає конфіскації, тією мірою, наскільки така вимога відповідає принципам їх національного законодавства»⁴.

Презумпція правомірності/обґрунтованості набуття права власності — це те, що відрізняє

⁴http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf

визнання активів необґрунтованими (цивільну конфіскацію) від спеціальної конфіскації (кримінальної), яка застосовується лише до майна, щодо якого у кримінальній справі обвинувачем доведено, що воно одержане внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна.

Таким чином, цивільна конфіскація — це спосіб вилучення у злочинця та пов'язаних із ним осіб у державну власність майна, яке не стало предметом конфіскації та спеціальної конфіскації в межах кримінальної справи і щодо якого не доведено законності підстав (джерел) його набуття.

Є ризик, що цивільну конфіскацію прокурори будуть використовувати як «альтернативу» спеціальній конфіскації, оскільки тягар доказування покладається на відповідача (власника) майна. При такій схемі прокурор спочатку «працює» над вироком і не ускладнює його спеціальною конфіскацією, а після вироку подає позов про визнання активів необґрунтованими (має на це три роки).

На практиці виникне запитання, як власник зможе доказати законність підстав набуття майна, адже потрібно додатково з'ясувати ще й питання, як бути з подарованим майном; з майном, яке перебуває у безоплатному користуванні засудженого; з майном, набутим після того, як особа звільнилась з посади; з майном, яке придбане за рахунок позичених коштів; з майном, придбаним за спільні кошти подружжя чи близьких осіб; з майном, придбаним за рахунок незадекларованих, але законно набутих доходів.

В цілому, запровадження інституту визнання активів необґрунтованими є одним з інструментів антикорупційної політики та боротьби з відмиванням (легалізацією) доходів, здобутих злочинним шляхом. Він узгоджується з міжнародним правом та застосовується в багатьох країнах. Водночас, український варіант цього інституту потребує істотного доопрацювання.

До відома авторів

До розгляду у «Віснику Верховного Суду України» приймаються оригінали авторських статей/матеріалів обсягом не більше одного авторського аркуша (40 тис. знаків) українською мовою у друкованому та електронному вигляді (формат текстового файлу RTF або DOC, кегль шрифту 14 pt, інтервал між рядками 1,5). Рукописні оригінали не приймаються.

Оригінал має бути обов'язково підписаний автором (усіма співавторами). До нього додаються фото авторів (розмір 10×15 см), віддруковані на фотопaperі без тиснення або записані на електронному носії (формат відповідного файлу JPG, розподільна здатність зображення 300 dpi), а також короткі анкетні дані: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вечний ступінь, адреса (із зазначенням поштового індексу та адміністративного району, в тому числі в місті), контактні телефони, факс, адреса електронної пошти, ідентифікаційний номер, письмовий дозвіл видавництву на обробку та зберігання персональних даних. Ілюстрації (фотографії) до тексту мають супроводжуватися відповідними підписами.

Згідно з постановою Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/01 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» наукові

статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До тексту статті долучається анотація (у середньому — 500 друкованих знаків) українською мовою, а також рішення кафедри ВНЗ чи відділу наукової установи про рекомендацію статті до опублікування.

Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно подати ксерокопію оригіналу.

Автори мають дотримуватися таких вимог до оформлення посилань на літературні джерела: зазначити прізвища авторів, укладачів, відповідальних редакторів та ін., видавництво, рік і місце видання, загальну кількість сторінок або номер сторінки, з

якої взято цитату. Бібліографічний опис іноземних джерел потрібно подавати мовою оригіналу, долучаючи до статті ксерокопії титульних сторінок цих видань. Нумерація виноска має бути єдиною для всієї статті (а не для кожної сторінки окремо), наводити їх слід на відповідних сторінках, а не в кінці статті.

При посиланні на нормативно-правовий акт необхідно зазначити його повну назву, дату прийняття, номер (для відомчих — коли і ким затверджено), коли й за яким номером зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а також офіційне джерело опублікування первісного тексту та зміни і доповнень.

Автори не повинні передавати ці ж матеріали іншим виданням до вирішення питання про їх опублікування у «Віснику Верховного Суду України». Редакція може не поділяти думку авторів статей. Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, точність посилань на нормативні акти й інші джерела несуть автори.

Рукописи повертаються лише за умови, якщо буде визнано доцільним їх доопрацювання. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з подальшим погодженням з автором.

ПЕРЕДПЛАТА НА 2016 РІК

ВІСНИК ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Періодичність — 12 номерів на рік
Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються постанови Пленуму Верховного Суду України (далі — Суд); рішення зборів суддів Суду; матеріали з'їздів суддів України; витяги з окремих рішень судових палат Суду; висновки Суду, що викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з передбачених процесуальним законодавством підстав; науково-практичні коментарі чинного законодавства; узагальнення судової практики та аналіз судової статистики; практика Європейського суду з прав людини; наукові статті щодо питань судочинства, судустрою та вдосконалення законодавства; матеріали науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів тощо.

З питань замовлення та передплати на **2016 рік** звертатися до видавництва «Істина» за адресою: вул. Сирецька, 38, кв. 1, м. Київ, 04073
Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефон: +380 (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF) можна ознайомитися на офіційному web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253–9965
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:

К.С. Мусяненко
П.О. Мусяненко
О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко
С.І. Самкова

Фото:

Г.М. Безсмертна

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38, кв. 1

м. Київ

04073

Телефон: (44) 468–3131

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»

вул. Кирилівська, 476

м. Київ

04080

Телефон (факс): (44) 227–7817

Підписано до друку 24.05.2016

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 16-66.

Наклад 1100 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014. — 608 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015. — 728 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2015 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2016. — 804 с.

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013, 2014 та 2015 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з передбачених процесуальним законодавством підстав.

Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм права.

Видання розраховані на суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073
Телефон: +380 (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**